

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Bengt Olof Kälde:

Den Svenska Kyrkans heraldik

209

Sven Tito Achen:

Min vej til heraldikken

250

Svenska Kyrkans heraldik

Av Bengt Olof Kälde

DEN kyrkliga heraldiken i Sverige har visserligen uppmärksamrats i smärre artiklar och notiser, men har hittills aldrig behandlats översiktligt. Författaren till denna uppsats ombads för halvtannat decennium sedan, att för HT söka åstadkomma en sådan presentation; där-efter blev materialet liggande, då förf. som utlandssvensk numera endast svårligen kunnat vidareföra arbetet. När en bredare översikt här ändå publiceras, sker det därför i medvetandet om att materialet all-jämt är ofullständig.

En anledning till att nu presentera kyrkoheraldiken, är dels att ett vapen för Svenska kyrkan just fastställt, dels att serien med de 13 stiftens vapen numera föreligger komplett (se planschen). Åren 1959—69 utförde Riksarkivets heraldiska sektion emblem för samtliga biskops-gårdars serviser och därvid nytecknades eller utarbetades vapen för respektive biskopsämbete. Dessa kunde utnyttjas i den serie stämplor för de olika stiftens diakoniråd, som ritades 1967—70.

Även om intresset för stiftsvapnen först tog mer fart under 1950-talet och det alltså dröjt till våra dagar, innan samtliga biskopssäten fått sina vapen definierade, kan den kyrkliga heraldiken i vårt land blicka tillbaka på ett förflutet i stort sett lika gam-

malt som heraldiken i övrigt. Inte nog med att enskilda kyrkans män och kvinnor tillhörde vapenförande ätter eller själva antog ämbetsvapen, de ecklesiastiska korporationerna såsom moraliska eller juridiska personer upptog även tidigt heraldiska emblem. De första sigillavtrycket med kyrkliga vapenbilder — Linköpings kapitelts från 1260 — är ungefär samtida med det äldsta kända stadsvapnet, Kalmars. Det förekommer sålunda ett par årtionden tidigare än den äldsta landskapsvapenbild, Gotlands; först 300 år senare kom på

Bengt Olof Kälde er födt i Uppsala 1936, blev student ved katedralskolen der, gik på kunstfagskolen i Stockholm og læste kunsthistorie ved Uppsala universitet. Medlem i det Heliga Korsets Brødraskap 1961. Fra samme år har han arbejdet med glasmaleri og mosaik i München. Efter scholarship i Italien (især oldkirkelig kunst) og Grækenland (byzantinsk ikonmaleri), indtrådte han 1964 i benedikterklostret Erlach i Østrig — som munk kaldt frater *Benedictus*. Allerede i skoletiden opmuntret dertil af Johan Kleberg og især Arvid Berghman, har Kälde virket som heraldisk kunstner — det var ham, der tegnede vort tidsskrifts omslag — og har særskilt interesseret sig for den kirkelige heraldik.

1. Ärkebiskop Nils Allessons sigill 1296, efter B. E. Hildebrand, *Svenska sigiller från medeltiden* (1862-67). Uppsalas kors-sköld förekommer här för första gången. Ärkebiskopen bär det pallium han år 1295 mottog inför Bonifatius VIII – för vilken även det tidigaste påvevapnet är känt.

kungligt initiativ serien med provinsvapnen att överflygla de gamla diocesanvapnen. Några av de sistnämnda har oavbrutet nu i sju sekler kommit till användning. Från samtliga dessa århundraden kan faktiskt anföras exempel på en stundom överraskande rikhaltig kyrklig heraldik, som i Sverige vuxit fram och bestått, utan att egentligen — i samma utsträckning som landskaps- eller adelsvapnen — särskilt omhuldas av kronans heraldiker.

Man kan förundra sig över att de kyrkliga vapnen så ringa uppmärksamhets har i vår facklitteratur, men man kan näppeligen säga att de enbart är en sentida, mer eller mindre »högyrklig» företeelse; några som »folkkyrkliga» betraktade biskopar har f. ö. fört — och för — de praktfullaste vapen! Å andra sidan bör väl inte förnekas, att just våra dagars kyrkliga förnyelse stundom utnyttjat

heraldiken som ett yttre uttryck för den Kyrkans identitet och självständighet, som aldrig gått helt förlorad i det svenska samhället.

De mäktiga domkapitlen

— vilka växte fram i alla stift efter Skänninge möte 1248 — var de första kyrkliga enheter, som i sina sigill upptog heraldiska motiv, oftast attributen för resp. domkyrkas skyddshelgon. Det äldsta domkyrkovapnet i sköld förekommer i Uppsalaärkebiskopen Nils Allessons sigill 1296 (fig. 1). Övriga biskopar följde efterhand metropolitansätets exempel: Linköpings vapenbilder påträffas i sköld uti biskopssigillen åtminstone sedan 1360-, Åbos sedan 1380-, Västerås sedan 1410-, Strängnäs och Växjö sedan 1430-talet samt Skaras senast under 1500-talets första årtionde. Sålunda hade samtliga sju stift, som utgjorde den gamla svenska kyrkoprovinen, vid medeltidens utgång sina vapensköldar. Även Lund, som efter 1658 inordnades i Svenska kyrkan, hade sitt domkyrkovapen redan före reformationen.

Biskopssätets vapen

nyttjades av såväl biskop som kapitel, representerande domkyrkan och stiftet i sin helhet. Under det att kapitlet vanligtvis fortfor med att föra vapenbilderna fritt inskrivna i de runda sigillen, kom mot slutet av medeltiden biskopssköldarna att timbreras med *mitra*, som från och med 1460-talet blev mera allmänt på modet i de svenska biskoparnas signeter. Ungefär samtidigt blev det brukligt att de *kvadrerade* sin sköld mellan domkyrkans och släktens vapen eller att, som även tidigare förekommit,

utnyttja bägge sköldarna såsom *alliansvapen*. Båda sätten är ett heraldiskt uttryck för den fornkyrkliga tanken att biskopen är »förmäld« med sin lokalkyrka, den kristna ekklesi'a han i sitt stift förestår; även biskopringen är ett tecken på denna enhet. Slutligen tillkom *biskopsstaven* som timbrering och i ärkebiskopens fall dessutom *korsstaven*. Denna senmedeltida form — senare ofta med tillfogande av *valspråk* — framstår hos oss idag som den klassiska för ett biskopsvapen.

Även efter reformationen

fortsatte biskopsstolarna att föra sina gamla sigill och — ehuru sparsammare förekommande — sina vapen. Exempelvis upptogs då ärkestiftets och Linköpings vapensköldar för första gången i resp. domkapitels sigill. Utmärkande för reformations-tidevarvet hos oss var, att de episkopala traditionerna huvudsakligen kom att bestå, även sedan Vasakonungarna börjat söka genomföra en kyrklig nyordning genom inrättande av nya ordinariat vid sidan av de tidigare alltför fåtaliga och även världsligt mäktiga biskopsstiften. Superintendenturer tillkom i egentliga Sverige under 1500-talets andra och 1600-talets första hälft i Mariestad, Kalmar, Göteborg och Härnösand, vartill genom freden i Brömsebro kom Visby.

Den medeltida domkapitelsinstitutionen kom att i förändrad form bestå som stiftsledning, men benämndes officiellt efter 1644 vanligtvis konsistorium. Omgraverade kapitelsigill eller nytillkomna konsistoriesigill utformades mer i enlighet med tidens och den evangelisk-lutherska

ortodoxiens smak, varför de gamla helgonattributen ofta — men ej alltid — fick vika för en mer direkt kristocentrisk ikonografi.

Det sega inomkyrkliga motståndet inför vissa kungars radikalare reformationsplaner efter nordtysk förbild bidrog till att mycket av den gamla kyrkostrukturen ändå kom att äga bestånd i Sverige. Den allmänkyrkliga ordningen visade sig genomslagskraftig i långa loppet: Göteborg fick sin biskop 1665 och 1772 tillades superintendenterna i Karlstad, Härnösand och Visby biskops namn — vilket redan 1678 skett i Kalmar — och deras efterträdare mottog biskopsvigning i traditionell ordning. Regelrätta vapen antogs vanligen ej för dessa efterreformatoriska stift. Men även här kan ett par exempel anföras, nämligen Borgå och Visby, i vilkas kapitels- resp. konsistoriesigill från 1740-talet stiftsvapensköldar ingår.

När statsheraldikern C. G. U. Scheffer i början av 1960-talet utarbetade vapen för de fem resterande stiften, gick han i de flesta fall tillväga på samma sätt, som skett redan på medeltiden: de förhandenvarande kapitelsigillerna heraldiserades och vapenbilderna insattes i sköld. Biskopsämbetet utmärktes genom tillfogande av mitra och kräkla. Sålunda kan man konstatera, att de yngre stiften slutligen icke blott anpassats till de äldre i fråga om stiftschefens benämning och kyrkliga vigning, utan att detta även skett i heraldiskt måtto.

DE SVENSKA STIFTSVAPNEN

Det är här på sin plats, att i tur och ordning kommentera vapenbruket i de olika stiften, behandlade i traditionell ordning, börjande med:

2. Huggen sköld från Uppsala domkyrkas sydportal, 1300-talets första hälft.

UPPSALA

Ärkebiskopssätets kors-sköld är inte blott det äldsta utan även det svenska domkyrkovapen som förekommer talrikast och bör därför behandlas ytterligare. Förf. sammanställde redan som gymnasist på 1950-talet en förteckning upptagande omkring 100 nummer. Denna katalog kunde förvisso kompletteras ytterligare, varför endast ett representativt urval skall anföras här.

Ärkebiskop Nils Allesson

(1292—1305) var den förste att uppta skölden i sigillen (fig. 1), vilket hans fyra närmaste efterträdare fortsatte med¹⁾. Samtliga sex sista ärkebiskopar före reformationen medtog domkyrkovapnet i sina sigill. Sköldemärket är entydigt: ett genomgående kors.

Nils Allessons stora sigill kan tidigast vara tillkommet 1295, eftersom det visar ärkebiskopen med pallium. Detta mottog han vid en påvlig mässa i Anagni nämnda år, med faktiskt förbigående av Lunds privilegium att överrätta det ärkebiskopliga heders-

tecknet till Uppsala. Antagandet av vapenskölden skedde alltså samtidigt som den svenska kyrkoprovinsens långa strävan efter oberoende från det danska Lunds »äreprimat« i praktiken kröntes med framgång.

Varför korsvapen?

Vi er så vana att möta korsets tecken i alla kyrkliga sammanhang, att Uppsalas korsvapen vid första påseende knappast fordrar någon ytterligare förklaring. Ändå måste man söka svar på frågan, varför just denna häroldsbild valdes.

Därvid bör vi erinra oss, att korsymbolen uppenbarligen hade en särskild betydelse i den latinska kristenhetens utmarker — jfr Dannebrogens tillkomst just vid korstågsexpedition i Balticum år 1208 eller 1219 — varför korsvapnet förmodligen i första hand får ses som ett uttryck för Uppsalastiftets vidsträckt missionsgärning vid den dåtida västerländska kyrkans nordöstra gränser.

I detta sammanhang är det vidare värt att notera, att redan vid metropolitansätets upprättande 1164 skänkte påven Alexander III två små förgyllda träkors med flisor ur Kristi sanna kors till förste Uppsalaärkebiskopen Stefan. »Av Herrens kors-trä« står främst i den relikförteckning, som upptogs i *Registrum ecclesie upsalensis* från år 1344; det medeltida lekmanaaltalet i domkyrkans mitt förmodas ha varit vigt åt det Heliga Korset och en korspartikel säges f. ö. ännu idag vara innesluten i Johan III:s stora förgyllda silverkors. Det är inte uteslutet att just påvens korsrelik ytterligare bidragit till att ett kors medtogs i domkyrkovapnet.

S:t Eriks attribut?

I våra övriga medeltida stiftsvapen upptogs attributen för katedralernas skyddspatroner. Men när det gäller ärkesätet — och Åbo stift — är ett sådant motiv väl inte lika uppenbart; i varje fall kan ingen förbindelse till S:t Lars påvisas och åtminstone ingen entydig till S:t Erik, vilka båda helgon dock sedan 1270-talet avbildades i kapitelssigill.

I ett enda bevarat fall från äldre tid anar man emellertid ett sammanhang mellan korset och S:t Erik, nämligen i den huggna sköld, som återfinnes ovanför Uppsala domkyrkas sydportal och som visar korset belagt med en öppen krona i korsmitten (fig. 2). Dateringen och innebörden av denna sköld — som åtföljs av sparrevapnet — är oviss, men man förmodar att den tillkommit senast på 1340-talet. Det är näraliggande att antaga, att kronan och korset syftar på »SCS ERICUS REX ET MARTIR«. Kanske är det fråga om något av ett postumt helgonvapen för S:t Erik, äldre än trekronorsskölden, vilken hundra år senare kom att uppfattas som ett av attributen för Sveriges nationalhelgon. Fil. lic. Nils Tidmark har framkastat den djärva tanken, att det här rentav kan vara

fråga om en bevarad avbildning, rättare sagt heraldisering av ett äldre S:t Eriks banér, det som helgonkonungen 1158 fört vid sitt korståg till Finland!²⁾ Men till denna intressanta sköld har vi anledning att återkomma nedan; det får räcka med ett konstaterande, att det här är fråga om ett särfall och att ärkesätets ordinarie vapen visar ett kors utan krona.

Senmedeltiden

Da domkyrkan stod inför sin invigning förseddets västportalen — S:t Eriks port — år 1431 med en linteau, på vilken kors- och trekronorsskölden inhöggs, båda flankerade av två gående lejon.

Under den konstfrämjande ärkebiskopen Jöns Bengtsson (Oxenstierna) (1448-67) utvecklades så den biskopliga heraldiken vidare mot kompletta ämbetsvapen. Domkyrkokorset kvadrerades med släktvapnet, som framgår av kalkmålningar i Rasbo (fig. 3) och Östra Ryds kyrkor i Uppland.

Jakob Ulfssons långa archiepiskopat (1469-1515) sammenföll med den kyrkliga heraldikens blomstringsperiod i Norden. Minst ett 60-tal korsvapen och ett dussintal kvadrerade ärkebiskopsvapen är kända från hans tid; de förekom, förutom i sigill,

3. Kalkmålning i Rasbo kyrka, daterad 1456. »Kristi vapen« omges av ärkebiskop Jöns Bengtssons och konung Karl Knutssons sköldar (beträffande kungavapnet se även fotnot i HT 29, 1974, s. 437).

4. Ärkebiskop Jakob Ulfssons vapen på Nederluleå kyrkas östvägg, vänt mot altaret. Efter avritning av arkitekt F. Ericksson.

framför allt i kyrkornas kalkmålningar över hela det vidsträckta ärkestiftet, räckande från Mälaren i söder till trakten mellan Torne och Kemi älvar i norr (t. ex. i Nederluleå, fig. 4). Det kvadrerade vapnet påträffas också i samband med ett par inkunabler: dels som liten träsnittsvinjett bl. a. i Uppsalapsalteriet (tryckt 1510), dels i den handskrivna och kolorerade dedikationen till minne av »Den werdoghiste y gudhi Fader ock Herre herre Jacob ärchebiskop y Upsala« i det enda bevarade exemplaret av den äldsta på svenska tryckta boken (Joh. Gerson, *Aff dyäffwlsens frästilse*, Stockholm 1495).

Ärkebiskop Gustaf Trolles båda sigill visar kvadrerade sköldar, varvid kvadreringen skedde medelst ett smalt kors i sigill 1516 och ett bredare i sigill 1530 (jfr riksvapnet från denna tid och även fig. 4). Johannes Magnus — och sedermera hans bror och titulärärkebiskopen Olaus — medtog domkyrkokorset i första fältet av det mer komplicerade ärkebiskopsvapnet

från exilen (se HT 29, 1974, s. 439).
Timbreringen

Timbreringen

utvecklades efter hand. Johan Håkansson var den förste Uppsalaärkebiskopen att få sin släktsköld försedd med mitra, vilket framgår av sköldfrisen från 1427 på Kronborgs slott (se HT 1, 1960, s. 35). Under Jakob Ulfsson tillkom den biskopliga kräkulan och under Joh. Magnus slutligen även den ärkebiskopliga korsstaven.

Tinkturerna

synas rätt kraftigt variera i de olika framställningarna av domkyrkovapnet; man får vid första påseende nästan intryck av att kyrkomålarna vid färgvalet stundom handlat efter mottot »man tager vad man haver«. Vapnets yppiga förekomst bland kalkmålningarna ger oss dock ett gott jämförelsematerial. En undersökning av 55 färglagda korsvapen från senmedeltiden gav följande resultat: i 19 fall rött fält ett gult kors, nio gult ett rött kors, sju rött ett vitt kors, sex blått ett gult kors, fem vitt ett gult kors, tre vitt ett rött kors samt sex övriga. På de åtta äldsta framställningarna — de från Jöns Bengtssons tid — förefaller hela sju vara rött ett gult kors. Målningarna har i vissa fall changerat eller felrestaurerats och färgerna kan därför vara svåra att bestämma³⁾, men ändå är det uppenbart, att de äldsta fastställbara tinkturerna och samtidigt de oftast förekommande är i rött fält ett kors av guld. I andra hand kommer samma tinkturer omvända.

Varifrån stammar dessa? Man erinre sig i detta sammanhang att Alexander III:s silverkors i Uppsala uppgavs vara förgyllda! Som historisk motivering räcker detta naturligtvis

icke; ej heller den i och för sig tilltalande »förklaringen« att guldet symboliserar S:t Eriks kungavärdighet och det röda hans matyrium. Mer närliggande i tiden är då, att det helt enkelt kan vara fråga om Oxenstiernas omvända tinkturer, eftersom de först är kända just i ärkebiskop Jöns' kvadrerade vapen och vi från andra håll har exempel på att tinkturerne i biskoparnas släktvapen i vissa fall givit upphov till stiftsvapnens färgsättning. Det har i varje fall ännu ej med säkerhet kunnat fastställas vilka tinkturer som nyttjats före 1400-talets mitt⁴).

Kombinationen rött och gult är emellertid inte ointressant även ur ett något vidare perspektiv från denna tid och skall här ge anledning till några frågeställningar:

Ursprungligen rött S:t Erisk kors?

Utgår man från att den tidigare nämnda skölden vid domkyrkans sydportal skall tolkas som syftande på helgonkonungen och från att kronan i dess korsmitt då rimligen varit av guld, är det uteslutet att själva korset varit av denna metall. Däremot kan man mycket väl tänka sig att det kan ha varit rött vid 1300-talets första hälft. De livländska svärdsriddarnas kors var dessförinnan rött. Det var också ett rött kors i guld som på 1400-talet användes för Åbo stift i Finland, dit S:t Eriks korståg gick. I Gamla Uppsala kyrka fanns målningar — förmodligen från 1460-talet — visande korståget och i dessa förekommer på två ställen vimpelar med grekiskt kors, som Joh. Peringskiöld vid sin avritning lät rödskraffera. Anar man därför från äldsta tid ett rött kors, måhända i fält av guld?

5. Detalj ur Uppsala domkyrkas senmedeltida högaltarskåp, efter J. Peringskiöld, *Monumenta Ullerakerensia* (1719). Märk den rödskrafferade fanan med blåskrafferad trekronorssköld i bakgrunden! Den framför S:t Erik burna skölden var förmodligen ej rödskrafferad utan blott skuggad. Nertill ses domkyrkovapnet med rött fält.

Ett rött kors i gult fält — det får en nordisk heraldiker omedelbart att tänka på det såväl välkända som svårtolkade:

»Rykins baner«

Eriks av Pommern brev rörande mässtiftelse i Vadstena från år 1430 nämner ju »rykins baner Swa som aer eth röth kors oppa eth gulth fiæld«. Det är visserligen oklart, om med *rykins* åsyftas Unionen eller Sverige. Är det här fråga om genitiv singularis⁶), är ändå båda möjligheterna öppna, eftersom unionsförslaget 1397 uttryckligen påpekar att »alla rikena skola nu — — — vara som ett rike« och drottning Margaretas tronföljare Erik kröntes i Kalmar samtidigt till alla tre ländernas konung. Det enklaste vore förstås att säga, att det här är fråga om S:t Eriks och alltså Sveriges baner. Men varför levde då icke

detta kvar som svensk nationalfana på samma sätt som Danmarks? Med tanke på att *i rött fält tre kronor av guld* förefaller ha nyttjats som Kalmarunionens vapen, syftar kanske korsbanéret ändå i första hand på denna.

Men finns trots allt ingen tänkbar förbindelse till ett Uppsala domkyrkas vapen? Även om Dannebrog's vita kors tveklöst har lämnat uppslag till korset i det större, sammanställda unionsvapnet, måste nämnda banérs färger ha hämtats från annat håll. Är det helt förmätet att vilja tänka sig, att unionskonungen Erik skulle ha kunnat tagit dessa från ett förmodat guld/rött korsvapen — eller rentav korsbanér⁶⁾ — i Uppsala domkyrka, nämligen såsom ett heraldiskt uttryck för sitt eget namnhelgon S:t Erik? Den nära förbindelsen till konung Eriks person medförde emellertid att riksbanéret försvann med honom.

Det gyllene korset

Men även om vi återvänder till Uppsala domkyrkas tinkturer, som de nu faktiskt föreligger vid 1400-talets mitt — *i rött ett kors av guld* — är de intressanta, står i linje med andra samtida korsvapen⁷⁾ och kan möjligtvis i sin tur ha påverkat annan heraldik; frågan är för övrigt om inte Uppsala domkyrkas korssköld är det vapen utom kungahusets och rikets, som talrikast är känt från svensk senmedeltid. Med tanke på det intima sambandet mellan kyrka och stat vid denna tid — ärkebiskopen var riksrådets främste dignitär och den ärelystne Jöns Bengtsson lät som riksföreståndare 1465 helt frankt översätta sin i ett påvligt brev före-

kommande titel *primas regni Svecie* med »Sveriges furste« — kan en ömsesidig påverkan inte helt uteslutas.

Föreligger kanske därför mer än ett tidsmässigt samband mellan de båda gyllene korsen i domkyrkovapnet och i riksvapnet — såsom detta förekommer på den polykroma statyetten av konung Karl Knutsson i Gripsholm⁸⁾ — och slutligen även en förbindelse till det gula korset i svenska nationalfanan?

Johan III anger 1569 att »thet förgylte eller gule kors haffuer aff ålder warit bruket vdi Swerigis Rijkes wapn«. Att den nationella rörelsen uppställde Erik den helige som Sveriges »evige konung« framgår av källorna sedan 1430-talet. Och även efter det att Sverige brutit sig ur trerikesunionen förekom ett kors belagt med trekronorsskölden och texten S ERICUS REX SWECIE på mynten, som präglades ända in till Gustaf I:s och Eric XIV:s dagar. Är det därför egentligen ett långsmalt korsbanér med trekronorsskölden, som på fem ställen ses på Peringskiölds ritningar av de förstörda altarskåpsfigurerna med S:t Erikslegenden i Uppsala domkyrka (fig. 5)?

I väntan på att någon forskare skall presentera en fullständigare undersökning av de nordiska korsvapnen och korsfanorna alltsedan medeltiden, får vi här inskränka oss till att rikta uppmärksamheten på dessa något intrikata frågor och konstatera att Uppsalas domkyrkovapen har sin obestridliga plats i sammanhanget.

Som avslutning på detta avsnitt om korsvapnets färger, ställes frågan, om inte Upplands gyllene riksäpple i det röda fältet vid tillkomsten omkring år 1560 kan ha hämtats från ärkestiftets tinkturer.

Under reformationstidevarvet förekommer visserligen domkyrkvapnet mera sällan än halvsekel före Västerås riksdag 1527, men detta hade avgjort mer ekonomiska än teologiska skäl; den egentliga ikonoklasmen i vårt land förekom ju knappast i och med reformationen utan snarare genom rationalismen på 1700-talet. I några av de landskyrkor, som kunde förses med kalkmålningar under 1500-talet, medtogs alltfört ärkestiftets vapen. I Morkarla kyrka, som dekorerades omkr. år 1584, målades exelpelvis en stor korssköld mitt på korväggen.

S:t Eriksbilden i kapitelssigillet erattes förmodligen redan på 1500-talet av korsskölden. I konsistoriesigillet från omkr. 1640, vilket används inemot vårt århundrades mitt — då S:t Erik kommit tillbaka igen — ses på en rund kartuschsköld ett mellanting mellan ett grekiskt och ett latinskt kors, krönt med en liten öppen krona och med texten GLOR (IA) DEI SALV(S) ECCL(ESIÆ); »Guds ära Kyrkans frälsning«.

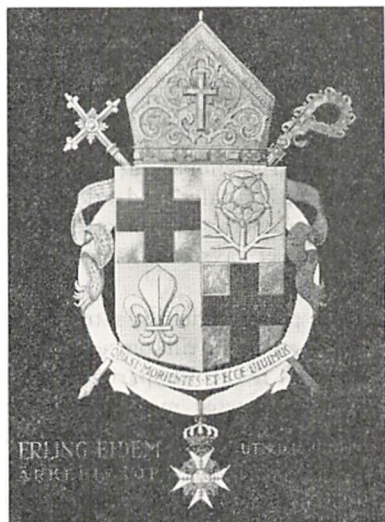
Mera traditionella utformningar av ärkesätets vapen förekom dock även på 1600-talet. På Hondius' karta över Sverige och Norge från omkr. 1625 syns uppe i Finnmarken en sittande gestalt med biskopsmössa och -stav samt två sköldar — ärkestiftets korsvapen under mitra och Lapplands landskapsvapen — med förklarande texten: *episcopus Upsaliensis*. Vid århundradets mitt använde ärkebiskop Joh. Canuti Lenæus ett litet prydligt signet, visande korsskölden med mitra samt initialerna ICLAV. Och i Eric Dahlberghs *Suecia antiqua et hodierna* (utgiven 1716), som innehåller den ståtligaste samlingen kyrkovapen från stormaktstiden, förekommer skölden

skrafferad i fält av guld ett rött kors, timbrerad med mitra och överlagd en krumstav på Jean Marots stick av Uppsala domkyrka från år 1670. Därefter gick vapnet in i en tvåhundraårig viloperiod; man nöjde sig under 1700-talet med att vid behov omgravera konsistoriesigillen, varvid korset gavs en allt mer latinsk form.

Några på senmedeltida sätt kvadrade ämbetsvapen tillkom icke under denna epok. Ärkebiskoparna nyttjade personliga signeter med ärvda eller självantagna vapen i tidens smak. Dessa har ofta hjälm med hjälmprydnad och saknar särskild timbrering utmärkande det andligaståndet; vissa signetringar torde också ha nyttjats redan före ägaren blev biskop. I ärkebiskoparnas epitafier däremot upptogs under 1700-talet tecken på det kyrkliga ämbetet såsom evangeliebok, mitra, kråkla och rentav tvåarmad korsstav (fig. 41).

1800-talets serafimervapen

En renässans för mer — i egentlig mening — »ståndsmässiga« ärkebiskopsvapen ägde rum sedan Jakob Axelsson Lindblom vid Carl XIV Johans kröning 1818 blivit utnämnd till ledamot av Serafimerorden, såsom den förste i andligaståndet. Han inledde serien med ärkebiskopliga serafimervapen, som bestått t. o. m. Gunnar Hultgren, vilken blev ledamot och kommandör av K. Maj:ts Orden 1964. Under 1800-talet användes personliga sköldar, försedda med valspråk och någon form av kyrklig timbrering såsom korslagda kråklor eller mitra.

6. Ärkebiskop Eidems († 1972)
serafimerplåt.

Nygotiken och nationalromantiken präglade den zetterwallska ombyggnaden av Uppsala domkyrka 1885—92, som även kom att medföra ett återupptagande av ärkesätets korsvapen. Detta finnes avbildat med mitra (*i rött fält ett kors av silver*) på det stora fönstret i södra tvärskeppet.

I Vårfrukorets mellersta glasfönster, som skänktes av ärkebiskop Anton Niklas Sundberg och ritades av Agi Lindegren, visades fram till 1970-talets restaurering en liten donatorsköld: under mitra *i blått fält ett kors av guld, på vars övre arm en krona av guld uppträtts*. Det är uppenbarligen vapnet från S:t Lars portal (fig. 2), som här påverkat utformningen. Detta 1300-talsvapen uppges av Peringskiöld före branden 1702 förutom kronan i korsmitten även ha en krona i vardera nedre korsvinklarna; de båda sistnämnda var förmodligen dimålade senare, kanske vid 1500-talets början, från

vilken tid några kakelmatriser med serafimervapnet upptogs 1967 domkors och tre kronor påträffats. I samband med jubelfesten 1893 kom korsskölden, belagd med tre kronor, att användas som vapen för domkyrkan.

Sköld med krona i korsmitten har sedan dess sporadiskt utnyttjats som kyrkovapen för Svea Rikes ärkebiskop, t. ex. på ärkebiskopsgårdens östgavel efter slottsarkitekten Lindegrens ritningar 1901 och senast på nya resekrävlan från 1956.

Nathan Söderbloms vapensköld

förekom första gången på en brudpäll, skänkt till domkyrkan 1919 och visade ridande S:t Görän och däröver en ginstam belagd med en bild av Trönö kyrka (jfr fig. 43). På ärkebiskopens efter 1926 tillkomna serafimerplåt återgick man till senmedeltida bruket med kvadrerad ämbetsköld — stiftsvapnet sattes i 1. och 4. fälten medan Söderbloms vapenbilder delades upp på 2. och 3. —, som timbrerades med mitra och överlades enkel korsstav och kräkla i kors (se HT 13, 1966, s. 150). Domkyrkokorset utfördes därvidlag *rött i fält av silver*, troligen föranlett av Göransbildens i Söderbloms exlibris och vapen. För ärkesätets del var tinkturvalet däremot mindre lyckat: silverfältet saknade fastare förankring i lokaltraditionen och måste även ge det vilseledande intrycket att Uppsaladomen hade S:t Georg och ej S:t Erik som främste skyddspatron.

Efterträdaren Erling Eidems serafimervapen (fig. 6) visar samma typ som det söderblomska. Även för Yngve Brilioth valdes olika bilder i 2. och 3. fälten (jfr fig. 43). Först i det tolfte och sista ärkebiskoplga

kyrkokorset åter kvadrerat med ett enda sköldemärke (se fig. 45 och HT 17, 1968, s. 315). För Brilioth och Hultgren nöjde man sig med endast kräklan förutom mitran på serafimerplåtarna, men den enkla primatialkorsstaven upptogs i ärkebiskopsämbetes stämpel 1961 och brukas sedan dess även på brevpapper (fig. 7).

Ärkesätets 800-årsjubileum 1964

innebar slutligen en återgång till de äldsta med säkerhet kända tinkturer för domkyrkovapnet⁹). Kvadratiske röda flaggor med gult kors anskaffades då, som används vid större högtidligheter. Domkyrkans gosskör bär sedan jubileumsåret röd tunika med gula *claves*.

Några nya serafimervapen är väl för ärkebiskoparnas del icke att räkna med i framtiden. Men ärkebiskopstolen bestod århundraden innan K. Maj:ts Orden instiftades och den kyrkliga heraldiken likaså, varför vi har alla skäl att antaga att stifts- och biskopsvapnen kan komma att bestå helt oavsett hur förhållandet till staten regleras. De bägge sista ärkebiskoparnas ämbetsvapen visar nu det gyllene korset i rött, kvadrerat med självantaget sköldemärke och med som full timbrering korsstav, kräkla och mitra (se HT 19, 1969, s. 421 och HT 29, 1974, s. 423).

7. Ärkebiskopsämbetes vapen på brevhuvud, ritat av Brita Grep omkr. 1960.

8. Linköpings kapitelts kontrasigill 1294, efter Hildebrand. Texten är Matt. 16:19.

Som ett mål och motto har ärkebiskop Olof Sundby innevärende år till sitt vapen fogat VERITAS LIBERABIT NOS, »Sanningen skall göra oss fria« (efter Joh. 8:32).

Blasoneringen av vapnet för Uppsala domkyrka, ärkebiskopsämbete, domkapitel och stift lyder alltså: *i rött fält ett kors av guld.*

LINKÖPING

är det stift, i vilket de äldsta kyrkliga vapenbilderna är belagda i vårt land. Redan på biskopens sekret år 1258 ses en framställning av domkyrkans patroner, apostlafurstarna Paulus och Petrus, hållande kyrkobyggnad. Två år senare förekommer ett fragmentariskt avtryck av kapitelssigill, som även uppvisar S:t Petrus och S:t Paulus på framsidan. I kontrasigillet upptogs 1260 emellertid endast Petri nycklar i kors, som även återkommer på annat fragment från 1291. Det välproportionerade kapitelssigillet 1294 har nycklarna överlagda en biskopskräkla (fig. 8), vilket förblivit Linköpings kyrkliga vapenbilder. Krummen är vanligtvis dextervänd, men på kapitelssigill från 1372 förekommer staven vänd åt sinister.

I biskop Nils Markussons (1351—74) sigill är vapenbilderna för första gången lagda i sköld. Den vid medeltidens utgång beatificerade Linköpingsbiskopen och skalden Nils Hermansson (1374—91) hade ett vackert höggotiskt sigill, visande den inför Guds Moder knäböjande biskopsgestalten omgiven av domkyrkoskölden och av en ros — vilket ser ut som en tanke för den man, som skrev Birgitta-officiet *Rosa rorans*. Även i biskoparna Knut Bossons (1393—1436) och Nils Königs (1441—58) sigill finnes domkyrkovapnet med.

Biskop Kettil Karlsson (Vasa) (1459—65) förde domkyrkoskölden och sitt ättevapen under mitra såsom alliansvapen i sigillet. Bland de färglagda framställningarna från hans tid skall tre anföras: På den kostbara biskopsmössan i Statens historiska museum (fig. 39) broderades *infulae* med såväl vasen som de korslagda nycklarna — alltså utan kräklan — svarta i fält av guld. Vid sin död i pesten 1465 var biskop Kettil rikshövitsman med kusinen ärkebiskop Jöns vid sin sida; de båda stridbara prelaternas sköldar målades i Östra Ryds kyrka i ärkestiftet förmodligen våren samma år, där Linköpingsvapnet — ehuru felrestaurerat år 1836 — ses kvadrerat med Vasavapnet. Korrektast är emellertid stiftsvapnet framställt på en mässhake i Mariefreds kyrka, där det är i rött fält en sinistervänd (är courtoisie gentemot släktvapnet) kräkla av guld överlagd med två korslagda nycklar av silver¹⁰).

Kettils efterträdare Henrik Tide-mansson (1465—1500) brukade stifts-skölden snedställd under mitra i sitt sigill 1476. Han var den biskop, som

slutförde Linköpingsdomens kor och fick sitt personligt antagna vapen insatt på yttermuren och i valvet söder om högkoret. Även kaniken Hans Brasks sköld förekommer på motsvarande ställe med årtalet 1498.

Hans Brasks biskopsvapen

Sedan han 1513 blivit biskop förde Brask först ett sigill med alliansvapen, överlagt Petri nycklar under mitra enligt avtryck 1516 (fig. 9). I senare sigill (RA perg. 1525 23/10) förekommer det egna vapnet kvadrerat med i 1. och 4. fältet ett svagt utböjt grekiskt kors med liten spets upp- och nertill. Korsets betydelse är oklar; det är i varje fall icke Linköpings stiftsvapen. Förmodligen hade det någon personlig innebörd för biskopen¹¹), som var den senmedeltida katolska kyrkans ende biskoplige förespråkare, när de av Gustaf Vasa protegerade lutherska reformationsidéerna började intränga i Sverige.

Efter reformationen

upptogs domkyrkoskölden i kapitelssigillet. En ännu i domkapitlet bevarad stamp visar ett vackert vapen i tidig barock. Nycklarna är överlagda sinistervänd krumstav och skölden har ovan försetts med en liten öppen liljekrona. Stilmässigt förefaller det vara fråga om sent 1500- eller tidigt 1600-tal. Det är detta kapitelssigill, som utgjort förlagan till det friare tecknade domkyrkovapnet i *Suecia*-verket. Linköpingssticket uppvisar där tre sköldar: i mitten en med mitra och stav timbrerad sköld med sittande biskopsgestalt, till höger omgiven av stiftets och till vänster av stadens vapen.

Det förmodligen på 1700-talet till-

komna kapitelssigillet, som alltjämt brukas, är heraldiskt sett en försämrad omgravering i senbarockens stil av det äldre. Den runda kartuschskölden är blåskrafferad, den överproportionerade kräkulan har lagts ovanpå nycklarna och den lilla dekorativa kronan utvecklats till en sköldkrona i nära anslutning till den svenska furstekronan. På domkapitlets numera använda papperssigill har likheten med landskapsvapnets sköldkrona ytterligare förstärkts genom ett blåskrafferat foder; då detta lätt kan misstolkas, såge man gärna att kapitlet åter utnyttjade sin äldre och väl bevarade stamp.

På den 1962 av Brita Grep utförda nyteckningen av biskopsämbetets vapen har staven i skölden åter fått krummen dextervänd och skölden timbrerats med mitra och kräkla.

I det av förf. år 1967 utförda emblemet för stiftsrådet medtogos de korslagda nycklarna, men stiftsvapnets alltsedan 1294 brukade biskopskräkla utbyttes mot stadens lejonansikte, som förts av Linköping sedan år 1300. Av rättsliga och principiella skäl är det emellertid oriktigt att sammanblanda borgerlig och kyrklig kommun; det var därför beklagligt att detta i onödan skulle behöva ske i stiftsrådets fall — efter 666 års boskillnad mellan stad och stift — och till råga på allt i en tid, då för första gången en »skilsmässa« mellan stat och kyrka på allvar diskuteras i vårt land!

Linköpings stift: *i rött fält två korslagda nycklar av silver, överlagda en stolpvis ställd kräkla av guld.*

SKARA

är visserligen Sveriges äldsta biskopssäte, men förefaller vare det av

9. Hans Brasks biskopssigill 1516 13/12, avgjutning i Riksarkivet. »Himmelrikets nycklar« som timbrering — annars blott förbehållna påven — tyder på ett icke ringa apostoliskt kallelsemedvetande hos Linköpingsbisen!

våra gamla stift, som senast upptog vapen. Emellertid är det anmärkningsvärt, att åtminstone tre medeltida biskopar — Torsten i sigillavtryck 1394, Sigge Uddsson 1434 och Sven Grotte 1438 — bar kluven sköld med från skuran utväxande, halv lilja. Man kan därför få intryck av att utnyttjandet av denna marianska symbol ej berodde på en tillfällighet för innehavaren av biskopsstolen i Skaras Mariadom.

Den senmedeltida vapenskölden för domkyrkan förekommer först i biskop Vincentius' (1506—20) rätt vackra större sigill med Mariabild i avtryck 1509 och uppvisar där endast gimbalksvis ställd palmkvist. I det mindre sigillet för samma biskop förekommer 1515 två sköldar nertill, varvid den ena visar en kräkla och en palmkvist i kors, den andra ett gumsansikte, vilket även fanns längst ner på det större sigillet. Kontrasigillet år 1515 visar staven och kvisten fritt inskrivna, åtföljda ovan av en mitra och nedan av en femuddig stjärna.

10. Skarabiskopen Sven Danells sigillstämpel, ritad av förf. 1963. De personliga vapenbilderna i 2. och 3. fälten jämte valspråket DEFIXA JUVABIT förekommer tidigare i den från Borgå till Skara förflyttade biskopen Daniel Juslenius' (†1752) epitafium i Skånings-Åsaka kyrka.

Den 1528 biskopsvigde Magnus Haraldsson använde ett sigill med samma komposition som Vincents mindre, vilket finnes bevarat i avtryck från 1530 i Köpenhamn; biskop Magnus hade måst lämna riket efter västgötaherrarnas uppror året innan. Stiftsskölden är densamma som tidigare, men som släktvapen användes en fågel. Staven och palmkvisten syftade antingen på Skara domkyrkas grundare, missionsbiskopen Adalvard (1059—64), eller kanske snarare på den andre helige Skarabiskopen, Brynolf Algotsson (1278—1317), vilken skrinlades den 16 augusti 1492.

I Skaras konsistoriesigill

Uppstogs ingen vapenbild utan i stället en framställning av domkyrkan med fem tornspiror under en stjärnhimmel. Det föreligger i flera graveringar, men går förmodligen tillbaka på ett 1500-tal sigill och brukas allt-

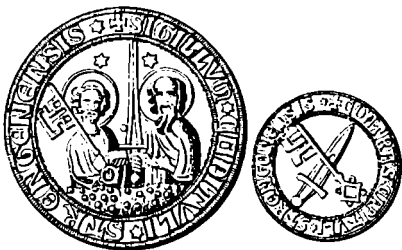
jäm av domkapitlet. Vid 1700-talets senare hälft tillkom två nya konsistoriesigill, båda visande ett altare med duk, evangeliebok, mitra, kräkla och två uppskjutande nycklar samt en liten bild av domkyrkans västfasad vid sidan därom.

På sticket i *Suecia antiqua* 1703 ses förutom stadens ett biskopligt vapen med från en stam uppväxande blomplanta; förmodligen någon enskild stiftschefs sköld från 1600-talet.

Stiftvapnet återupptogs

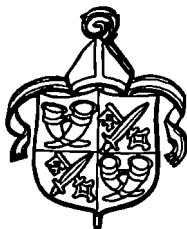
år 1963 av biskop Sven Danell (1955—69) i den av Vincent och Magnus brukade utformningen, som kvadrerades med ett personligt valt vapen (fig. 10).

När emellertid emblemet för Skara biskopsämbete tecknades av Heraldiska sektionen 1969, avstods från att utnyttja skölden med kräkla och palmkvist. I stället upptogs ett motiv från kapitlets sekret, använt som kontrastigill 1483: en stjärna omgiven av tolv mindre stjärnor. Detta är en symbol för domkyrkans skyddspatron, alltså för »*Sancta Virgo virginum*», jungfrurnas helga Jungfru, Maria; »*Tu stella demonstrans Solem*» — Du stjärna visande Solen, Kristus — som det heter i en latinsk översättning av den bysantinska akathisthymnen.

11. Strängnäs kapitel's sigill 1298, efter Hildebrand.

12. Biskop Kort Rogges ämbetsvapen från östgaveln på den s. k. Roggeborgen i Strängnäs.

Skara stift: *i blått fält en sexuddig stjärna inskriven i en av tolv likaledes sexuddiga, mindre stjärnor bildad cirkel, allt av guld.*

STRÄNGNÄS

domkyrka har i likhet med Linköpings de båda apostlafurstarna som skyddspatroner. Endast Petrus avbildas med sin nyckel i Strängnäs-biskopens spetsovala sekret, använt 1270 som kontrasigill av biskop Finvid. Samma motiv förekommer i det runda kontrasigillet 1311, under det att båda apostlarna avbildas i biskop Frenders förnämt höggotiska sigill — här även med ett personligt biskopsvapen, som visar mitra överlagd en balkvis ställd kräkla — och sekret åren 1344, 1345.

Domkapitlets sigill

visar 1298 S:t Petrus med nyckel och S:t Paulus med svärd, medan endast deras attribut förekommer i kontrasigillet (fig. 11). Nyckeln och svärdet utnyttjades i sköld av Frihetsvisans diktare, biskop Thomas Simonsson (1430—43). Biskop Erik Birgersson (1443—49) upptog domkyrkans och Gyllenstiernas vapen bredvid varandra och även Sigge Ulfsson (1450—63) bar två sköldar i sigillet — stiftets vänt i courtoisie mot Sparreättens.

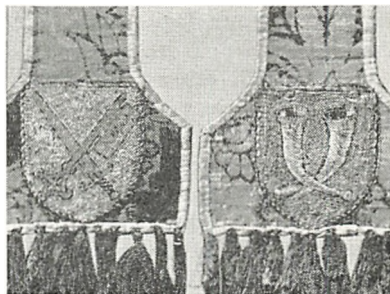
Kort Rogges vapen

utnyttjades ofta under hans biskopstid (1479—1501) i olika material. På Roggeborgens östgavel ses biskopsvapnet kvadrerat och timbrerat (fig. 12). Av särskilt intresse är den broderade stola (fig. 13), som återger bägge sköldars tinkturer: domkyrkans har fältet guldstickat med nyckel och svärd blå, biskopens vapen blått med gyllene jägarhorn.

Rogges vid Stockholms blodbad år 1520 avrättade efterträdare, Mats Gregersson Lilje, förenade stiftets och släktens vapen genom klyvning i sitt ämbetsvapen — en sällsynt företeelse i nordeuropeisk biskopsheraldik, men alltså gängse i engelsk.

Från reformationstiden

kan förf. inte anföra något exempel på domkyrkovapnets bruk i Strängnäs stift, som under den kalviniserande hertig Carl var den antiliturgiska riktningens huvudfäste i Sverige. Under lutherska ortodoxiens tidevarv tillkom vid 1600-talets mitt det konsistoriesigill — visande den uppståndne eller förklarade Kristus bärande korsstav, åtföljd av timglas, Bibel, nattvardsbröd och -kalk samt ordet HUNC AUDITE, »hören Ho-

13. Ändar av en stola från Vansö kyrka med Strängnäs stifts- och Rogges släktvapen.

14. Papperssigill för Strängnäs domkapitel, efter förf:s skiss graverat av R. Niedballa.

nom« (Matt. 17:5) —, som i flera omgraveringar använts av domkapitlet till in på 1960-talet. I *Suecia antiqua* förekommer sigillbilden i sköld och timbrerad med mitra och kräkla.

Strängnäs stadsvapen

Domkyrkans skyddshelgon uptogs även i stadens sigill av år 1315 och det är en sköld med apostlarna Petrus och Paulus, som förutom biskops-skölden avbildas på *Suecia*-sticket. En förväxling mellan stiftets och stadens vapen låg nära och under 1700-talet förefaller staden ha börjat föra domkyrkans sköldemärken såsom stadsvapen. Enligt F. Liljeblads *Svenska Rikets jemte landskaps, städers och läns vapen* (Norrköping 1878) anges Strängnäs vapen *i fält av guld ett svärd och en nyckel i kors åtföljda av årtalet 1783, allt blått*. Samma sköld kan alltså ses på det gamla sparbankshuset i Strängnäs, här krönt med en murkrona. Då Kungl. Maj:t 1937 framställde vapnet, återgick man till det äldsta kända stadssigillens bilder, som 1975 givits en stramare form i Strängnäs kommunvapen (se HT 34, 1976, s. 175 f).

Domkyrkovapnet

har under vårt århundrade ånyo börjat användas, först i Strängnäs pastorsämbetes stämpel. Under Gösta Lundström (1955—72) upptogs det i hans vid biskopsvigningen tillkomna signetring, som har ametisten grave-rad med en under mitra snedställd sköld, vari nyckel och svärd i kors, överlagda med en stolpvis ställd kräkla. Krumstaven i skölden är dock en engångsföreteelse, som ej använts vidare på andra nya vapen-teckningar, såsom exempelvis i S:t Mikael's kyrka i Örebro (se HT 3, 1961 s. 130). Biskopsämbetets 1961 av förf. ritade vapensköld utnyttjades påföljande år för biskopsgårdens porlän. 1963 tillkom ett nytt sigill för domkapitlet, tecknat med det äldsta kapitelsigillet som förlaga (fig. 14).

Strängnäs stift: *i fält av guld en nyckel och ett svärd i kors, båda blå*.

VÄSTERÅS

har en förhållandevis riktaltig kyrkoheraldik att uppvisa¹²⁾. Redan i sekretet för biskopen år 1296 förekommer en Agnus Dei, alltså attributet för domkyrkans vid sidan av Jungfru Maria främste skyddspatron, Johannes Döparen. I sekretet för Västerås-biskopen och dominikanbrodern Israel 1312 ses S:t Johannes hållande lammet med korsstång och fana. Och i en annan svartbroders praktfulla biskopssigill, Egils från 1345, står Guds Moder med Barnet bredvid Johannes, som håller en liten glob, belagd med tillbakaseende Gudslamm och stolpvis ställd korsstav med fana.

Gudslammet i sköld

bars kanske redan av biskop Benno Henriksson i sigill 1388, men med säkerhet av Petrus Ingevatsson 1413.

De därpå följande biskoparna Nafno Gyrsting (1414—21) och Olof Knop (1421—42) förde domkyrkoskölden jämte släktvapnet. Däremot utnyttjade de bägge förutvarande birgittinbröderna Åke Jönsson (1442—53) och Olof Gunnarsson (1454—61) i stället en sköld med det birgittinska hostiekorset vid sidan av stiftets Gudslamm — vilket i båda dessa fall försågs med nimbus och i sistnämnde biskops vapen med kyrkfana. Även Birger Månsson (1462—64) och Lydeke Abelsson (1465—87) förde domkyrkosköld och släktvapen i sigill; den förre timbrerade släktskölden med mitra och den senares vapen finns även bevarat på en korkåpa i domkyrkan.

Olof Andersson (1487—1500) använde blott sitt släktvapen — uppväxande eklanta — i sina tre sigill, varvid den snedställda skölden försågs med mitra; i det stora sigillet sattes biskopsmössan på hjälm. Även Otto Olofsson (Svinhufvud) (1501—22) medtog endast släktvapnet i sigill. Från hans tid finns två reliefer på domkyrkans yttermur bevarade, den ena från 1510 visande släktskölden under hjälm med mitra som hjälmprydnad och två vildmän som sköldhållare, den andra från 1517 ängel hållande domkyrko- och släktsköldarna. I det 1514 förfärdigade stenaltarskåpet skulpterades på predellan en s. k. Veronikaduk omgiven av änglar med Svinhufvuds- och stiftsskölden, vars bemålning har bevarats: blått fält, vitt lamm, gul korsstav med röd kyrkfana (fig. 15).

I ett fall från 1400-talet förekommer dock en annan vapenbild, även den syftande på domkyrkans andre skyddspatron, nämligen i det äldsta kända svenska skolsigillet — det för

15. Ängel med stiftsskölden i Västerås domkyrkas s. k. Veronikaaltarskåp, hugget 1514.

Västerås katedralskola — som visar Jungfru Maria åtföljd av två sköldar: den ena belagd med Johannes Döparens huvud på ett fat, den andra med skolsymbolerna ris och färla.

Strålkranmadonna

blev efter reformationen Västerås domkyrkas främsta sigillbild och ses invid biskop Henrik Johanssons sköld 1544. I kapitlets 1500-talssigill förekommer en primitivt graverad Maria med Barnet på människäran. Under 1600-talet gavs motivet ett mer högklassigt utförande och detta har förblivit domkapitlets sigill.

Gudsmodersbilden har även kommit att utnyttjas som vapenbild. På Västerås-vedutan i *Suecia antiqua*, graverad 1702, förekommer denna sköld i gängse ordning timbrerad med mitra och kräkla. Och i Lunda-biskopen Gottfrid Billings serafimervapen (fig. 30) upptogs — såsom uttryck för hans tidigare stift Västerås, som han förestod 1884—98 — i den kvadrerede sköldens 2. och 3. fält: *i blått fält en naturfärgad bild av Jungfru Maria i blå klädnad och röd mantel, stående på en silvermåne och med krona av guld och gloria av*

16. Biskop John Cullbergs vapen, ritat av N. A. Berge 1945.

silver samt omgiven av en mandorla av guld; Barnet har gloria av silver. — Biskop John Cullberg (1940—62) utnyttjade samma sköldemärke i sitt vapen (fig. 16).

Den äldre domkyrkoskölden

med Gudslammet nytecknades av Brita Grep genom riksheraldikerämbetet 1949. En ny vapenritning utfördes av förf. 1960 för Västerås stiftsbok (se HT 3, 1961, s. 131), vilken efter granskning av statsheraldikern och en smärre retuschering 1961 ofta kommit till användning sedan dess. Stiftsvapen förekommer bl. a. i emblemen för biskopsgården, stiftsrådet, bibelsällskapet (fig. 17) och retreatgården, dessutom på stiftskartan, omslag till stiftsbladet och på processionskors m. m.

Sven Silén (1962—75) antog kvadrerat biskopsvapen och valde samma personliga vapenbild som sin 400 år äldre ämbetsbroder Joh. Ofeegh (1562—74) hade brukat — ett brinnande hjärta (jfr HT 29, 1974, s. 430). År

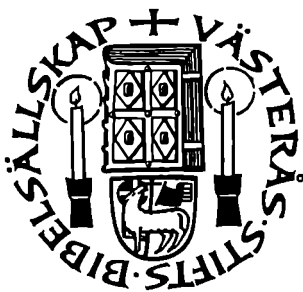
1968 mottog stiftschefen av prästerskapet en biskopsring, utförd av prof. H. Angerbauer i Steyr, Österrike med omskriften EPISCOPUS AROSIENSIS och med i en ametist ingraverad Agnus Dei.

Arne Palmqvist anskaffade redan som biskop i Härnösand ett av H. Schlyter 1969 ritat vapensigill, vars sköldemärke efter biskopens förflyttande till Västerås kvadrerats med detta stifts vapen (fig. 18).

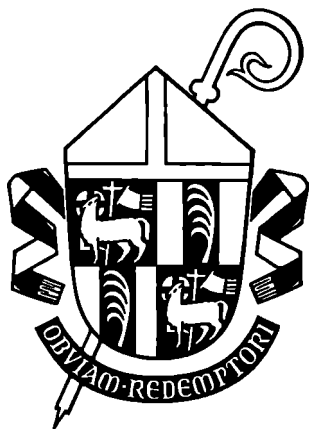
Västerås stift: *i blått fält ett tillbakaseende Gudslamm av silver med korsgloria av guld, med rött kors, överlagt en stolpväs ställd korsstav av guld med röd fana och fransar av guld.*

VÄXJÖ¹³⁾

Det äldsta kapitelsigillet för Växjö är bevarat i avtryck från 1292 och visar tre avhuggna manshuvuden, de båda yttre i profil vända mot det mellersta. De åtföljs av några andra bilder — Gudshand, korsstav med fana, stjärna, källa —, som visar att det här är fråga om de gudsmän, som vid 1000-talets början led martyrdöden i Växjö. Sigfridslegenden, i tidigaste form känd från 1200-talet, namnger martyrerna som den helige missionsbiskopen Sigrids medhjälpare och systersöner:

17. Emblem för Västerås stifts bibelsällskap, ritat av förf. 1970.

18. Biskop Arne Palmqvists vapen, 1976.

Unaman, Sunaman och Vinaman

Det näst äldsta kapitelssigillet är bevarat i avtryck från 1382 (fig. 19). Här förekommer för första gången den typ av domkapitelssigill, som med endast smärre variationer och i minst nio graveringar bestått intill våra dagar: runt sigill med snedrutat, nätmönstrat fält, belagt med tre män, avskurna i brösthöjd, en face och ordnade två och en. 1300-tals-sigillet framställer männen slätraka-de, tonsurerade och iförda munkkåpor; enligt traditionen skulle de ha varit engelska cluniacensmunkar — en presbyter, en diakon och en subdiakon.

Växjö domkapitelssigill

Nästa sigill i ordningen ansluter nära till kapitelssigillen från 1300-talet. Ett avtryck är känt från 1613, men det kan mycket väl vara från 1500-talets senare hälft; omskriftens gotiska majuskler har ersatts med antikva. Kopuschongerna visar, att de tre männen alltjämt uppfattats som munkar.

Det därpå följande kapitelssigillet är betydligt mindre, känt i bruk från 1685 till in på 1730-talet. Även om typen är densamma som tidigare, har ett nytt moment tillkommit: Unaman, Sunaman och Vinaman har försetts med låga, toppformade hattar med brätten. I nästa sigill — avtryck från 1745 — har hattarna växt till mitror. Och på det ungefär samtida större sigillet — det som alltjämt nyttjas av Växjö domkapitel — har männen dessutom försetts med bröst Kors. Med andra ord har alla tre, prästen och de båda andra kyrkotjänarna, från att ha varit biskopliga medhjälpare slutligen själva befordrats till biskopar! Detta traditionsbrott sker vid en tid, då man i upplysningens och pietismens anda inte hade mycken känsla och pietet till övers för Värendensbygdens apostel och Växjö kyrkas första kristna blodsvitnen; S:t Sigfrids grav mitt i domkyrkan försvann också vid denna tid.

Uppslaget att förse männen med mitror erhöles förmodligen från Växjö stads medeltida sigill. Detta finns i avtryck 1489 och visar i likhet med kapitelssigillen snedrutat fält, dock endast med en enda bild, en

19. Växjö kapitels sigill 1382 13/2, avgutning i Riksarkivet, Stockholm.

20. Växjö domkapitels numera brukade papperssigill, förmodligen 1800-tal.

biskop, avhuggen i brösthöjd, med mitra på huvudet. I de senare sigillen för domkapitel och konsistorium har man fortsatt med att använda mitror på de tre martyrerna (fig. 20). Även om det stora sigillet från omkr. 1740 är rätt vackert, är det innehållsmässigt felaktigt, varför man kan hoppas att domkapitlet återgår till äldre förlagor, såsom man gjort då det gäller stiftsvapnet.

Växjö domkyrkovapen

förekommer första gången i sköld på biskop Nils Ragvaldssons (1429—38) sigill från pergamentsbrev 1438, samma år som han förflyttades till Uppsala ärkebiskopsstol. Det medtogs vidare nertill i de stora sigillen för biskoparna Lars Mikaelsson (1440—65), Nils Olofsson (1476—92) och Ingemar Petersson (1495—1530). En stamp till mindre sigill för Nils Olofsson återfanns vid domkyrkans restaurering 1957 tidigare känt i avtryck från 1491 (fig. 21).

Nästa gång domkyrkovapnet förekommer är i den 1708 graverade planschen i *Suecia-verket* (fig. 22). Martyrerna framställs här i halvprofil och avhuggna i brösthöjd, fritt efter kapitelssigillen. Dessutom har de försetts med helgonglorior — en

tillsats som, även om den saknar äldre hävd, inte förändrar innebörden som mitrorna i senare kapitelssigillen.

När vapnet för biskopsämbetet tecknades 1960, återgicks till den senmedeltida ordningen med tre munkhuvuden. Med mitra och kräkla användes vapnet på biskopsgårdens porslin 1963 och upptogs samma år i biskopens stämpel.

Växjö stift: i rött fält tre avhuggna, tonsurerade manshuvuden av silver, ordnade två och ett.

ABO

utgjorde det sjunde stiftet i den gamla uppsaliensiska kyrkoprovinsen, vilket motiverar en avstickare till vårt östra grannland och vår mest närstående systerkyrka.

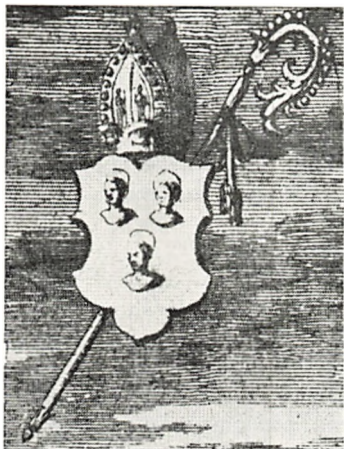
Abo stifts medeltida vapenbild

utgjordes — i likhet med Uppsalas — av ett kors. Skölden förekommer tillsammans med Balk-vapnet i Björn Göranssons (1385—1412) spetsovala biskopssigill 1389 och visar där ett grekiskt kors med svagt utböjda ar-

21. Avtryck av en i Växjö domkyrka återfunnen stamp för biskop Nils Olofsson från sent 1400-tal.

Märk att signetet »döds!»

22. Växjö biskopssätets vapen ur E. Dahlbergh, *Succia antiqua*, stucket 1708. Bandet med tofsarna är en dekorativ rest av det sudarium, som under senare medeltid häftades vid biskopsstaven (se fig. 28). I dagens heraldik förekommer »svette-duken« blott på abbots och abbedissas herdestav.

mar. Under den betydande biskopen Magnus Olofsson (Tavast) (1412—50) förekommer vapnet i flera framställningar — i sigill, på S:t Henriks gravhäll i Nouis kyrka samt i med släktvapnets böjda arm kvadrerad och med mitra timbrerad sköld i Åbo domkyrka (fig. 23) — och visar korset mestadels genomgående. Korsskölden möter även i sigillen för biskoparna Olof Magnusson (1450—60) och Magnus Nilsson (Stjrnkors) (1489—1500). I Finlands nationalmuseum bevaras ett 20-tal bänkgavlar från 1470-talet med en rad sköldar, varvid biskopssätet representeras medelst ett snedställt grekiskt kors. De härstammar från Kalands kyrka, där skölden även finns bemålad med rött kors.

I *Missale aboense* (Lübeck 1488) ses illuminerat träsnitt med biskop Konrad Bitz' (1461—89) vapen omgivet

av Stjrnkors' och stiftets sköldar, varvid korsvapnet är i fält av guld ett rött kors.

Överensstämmelsen med Uppsala ärkestifts vapenbild och tinkturer är påfallande och kan omöjligen bero på en tillfällighet inom en och samma kyrkoprovins. Uppsala och Åbo stod också länge i nära kontakt med varandra, icke blott geografiskt, utan framför allt därigenom att kristianiseringen tidigt leddes från den uppländska metropolen. Finlands apostel S:t Henrik var biskop i Uppsala och företog med sveakonungen Erik Jedvardsson — Erik den helige — efter mitten av 1150-talet ett missionståg till Finland, där han stannade och led martyrdöden i Kjulo träsk den 20 januari omkr. år 1160. Det som tidigare sagts om korset i ärkestiftets vapen kan därför i samma mån sägas om åbostiftets: en den latinska kristenhetens gränspost, korstågsrörelse alltsedan helge Eriks och Henriks dagar och måhända skänktes den ena

23. Biskop Magnus Olofssons ämbetsvapen i Åbo domkyrka, efter 1450. Foto Museiverket.

24. Vilhelms av Sabina sigill 1247 och
Finlandsbiskopens 1253. Märk »missions-
korset« i den senares sigill.
Efter Hildebrand.

av de båda korspartiklarna vid ärke-
sätets upprättande 1164 av Alexander
III med tanke just på Finland.

Flera missionsexpeditioner i öster-
led utgick från Sverige på anmodan
av påven via ärkebiskopen i Uppsala.
Kanske en korsrelik överförts till Fin-
land, om inte tidigare så vid Birger
Jarls korståg mot tavasterna 1249.
Det är i varje fall anmärkningsvärt,
att i sigillet för biskop Björn år 1253
ses ett litet kors, som icke förekom-
mer på den påvliga legatens, vilket
uppenbarligen utgjort förlaga vid
graveringen av det äldsta finländska
biskopssigillet (fig. 24). Ätminstone
fyra korsreliker är kända från det
medeltida Åbo stift. Ryktbarast var
det heliga korset i Hattula kyrka
nära Tavastehus, men dessutom fanns
partiklar på Åland, i Raumo kyrka
norr om Åbo och i Muola på Karel-
ska näset. I domkyrkan är visserligen
ingen korsrelik känd, men sedan
1300-talets mitt är det Heliga Kor-
sets altare belagt och den fragmenta-
riska valvmålningen föreställer bl. a.
kejsarinnan Helena med korset.

Intresset för korsymbolen är på-
fallande i den senmedeltida finländ-

ska biskopsheraldiken. Så visar t. ex.
Olof Magnussons vapen arm hållande
kors. Biskop Magnus Nilsson tillhörde
ätten Stjerkors, som adlats 1410 och
som bar ett rött kors i den delade
sköldens övre fält (se HT 5, 1962, s.
195). Och i Åbo kapitelts sigill 1507
förekommer kors med hjärtformigt
avslutade armar¹⁴).

Allt detta kan ha givit anledning
till Åbo stifts korsvapen, som vid
1400-talets slut — om man vågar
döma av de få färglagda framställ-
ningarna — bar Uppsala domkyrkas
vapen med omvända tinkturer; båda
kan ha samma ursprung i nära an-
slutning till S:t Eriks-traditionen.
Slutligen blev även storfurstendömet
Finlands vapentinkturer desamma
som Åbo stifts, rött och guld¹⁵).

Abovapnet under nyare tid

Efter reformationen förekommer en
ny vapenbild i kapitelssigillet —
kanske försvann det äldre med bis-
kop Arvid Kurk, som 1522 flydde
för danskarna och omkom vid
skeppsbrott utanför Öland: i dom-
kapitlets under hela 1700-talet an-
vända sigill ses med stolpvis ställd
kräkla och däröver en mitra timbre-
rad sköld, belagd med S:t Henriks
avhuggna finger med biskopsring.

25. Åbo domkapitelts numera brukade
papperssigill, förmodligen tidigt 1800-tal.

26. Efter Borgå kapitelts sigill 1746. Sköldkronan är här inget rangtecken utan blott en tidstypisk dekoration!

Motivet finns avbildat på helgonets kenotaf från 1420-talet. Varför korsskölden kom ur bruk är ovisst. Kanske ville man undvika sammanblandning mellem vapnen för Uppsala och Åbo stift, sedan känslan för deras gemensamma bakgrund gått förlorad.

Det alltjämt brukade sigillet för det kyrkliga konsistoriet (fig. 25), som kanske anskaffades efter det Finland 1809 skilts från svenska kronan och sedan Åbo biskop 1817 fått ärkebiskopstolen, visar samma vapensköld timberad med mitra och överlagd kors och kräkla. Korset kan idag tolkas som en ärkebiskopsstav för Finlands primas, som numera förestår en kyrkoprovinns med åtta stift.

Borgå stift

Finland utgjorde ursprungligen ett enda biskopsdöme. Under Gustaf I tillkom 1554 en ordinarie för det ur Åbo utbrutna Viborgs stift, vars biskop efter freden i Nystad 1721 förlade sitt säte till Borgå. Kapitelsigillet 1746 visar — under adlig krona — sköld med duva hållande olivkvist i näbben och flygande mot en på en vågig stam flytande, från dexter rand utskjutande ark (fig. 26).

Vid delningen af stiftet 1923 fick det alla svenskspråkiga församlingar i landet omfattande Borgå stift ett nytt sigill, dock ej med vapnet utan visande domkyrkans västgavel under mitra.

Finländska kyrkans heraldik har ännu ej reaktiverats. Men med tanke på den övriga, föredömligt moderna heraldiken i Finland, vågar man hysa förhoppningen, att även den kyrkliga kommer att bli föremål för heraldikernas intresse.

LUND

Under senare medeltiden förestod metropoliten i Lund en kyrkoprovins med sju underlydande danska samt det estniska Revals stift, av vilka de flesta, om inte alla, hade sina vapensköldar. Ärkesätets vapenbild — ärkediakonen Laurentius' halster — förekommer visserligen sent och sällan i sköld, men däremot möter domkyrkans skyddspatron desto tidigare och oftare i sigillen. I kapitelssigillet 1259 ses S:t Lars stående med halster och palmkvist. I ärkebiskop Jakob Erlandsøns kontrasigill 1258—66 ses helgonet liggande på rosten.

27. Ärkebiskop Peders av Lund sigill 1337, efter Hildebrand.

28. Ärkebiskop Birger Gunnersons sigill 1505, efter H. Petersen, *Danske geistlige Sigiller fra Middelalderen* (1886).

Alltsedan 1330-talet medtog ärkebiskoparna sina släktvapen jämte helgonbilden. En korsstav upptogs i sigillan för ärkebiskoparna Karl (1325—34) och Peder (1334—55; fig. 27) såsom uttryck för metropolitvärdigheten och kanske även för titeln *Svecie primas*, som förutvarande nordiske legaten och sedermera påven Hadrianus IV (Nikolaus Breakpear) hade givit på 1150-talet och som Lund bibehöll medeltiden ut.

Fullt utvecklade blev emellertid den heraldiska timbreringen först mot medeltidens slut, främst under ärkebiskop Birger Gunnerson (1497—1519). Han använde det personliga vapnet med mitra, korsstav och kråkla i signet 1499, dessutom med hjälm i bl. a. det praktfulla sigillet av år 1505 (fig. 28). Samma vapen förekommer i domkyrkan på väggrelief och på ärkebiskopens ståtliga gravmonument.

Från ärkebiskop Birgers tid är domkyrkovapnet känt i sköld. I Uppsala universitetsbiblioteks exemplar

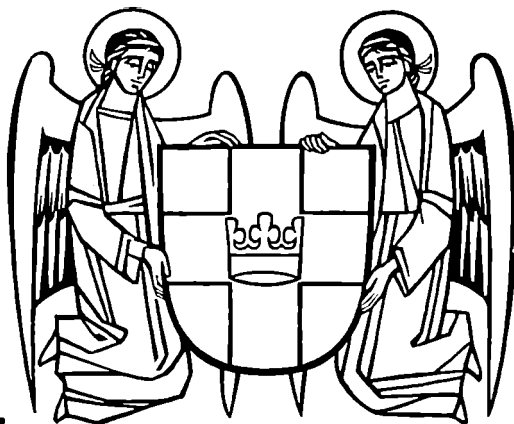
av *Missale lundense* (Paris 1514) är det målat: i blått fält ett stolpvis ställt halster av silver med handtaget uppåt (fig. 29). Sköldemärket förekommer bl. a. inhugget i sten på det bornholmska Hammerhus fästning, som tillhörde Lundaärkebiskoparna. Något kvadrerat ämbetsvapen kan däremot ej anföras för Lund från äldre tid (möjligen undantagandes ett signet för archielectus Johan Weze från 1524, vars 1. och 4. fält dock visar ett kors och icke ett halster).

Christian III:s kyrkliga nyordning innebar ett drastiskt slut på Lunds över 400-åriga ställning som Nordens främsta biskopssäte; ärkebiskopen ersattes med en av Joh. Bugenhagen 1537 ordinerad superintendent. Därmed avbröts visserligen för en tid den episkopala successionen — även om biskopstiteln återgavs 1611 —, men stifts kyrkan kom att bestå som enhet och vad biskopsstolens dotation beträffar, gick den danske kungen ej så radikalt tillväga i reduktionen som den svenske.

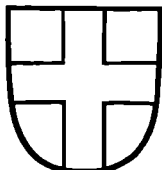
Efter Carl X Gustafs erövring av Skånelanden återinrättades kapitelinstitutionen enligt svenskt mönster. Under Lundabiskopen Peder Winstrup (1638—79) — som alltså förblev i ämbetet även efter år 1658

29. Lunds domkyrkas vapen från handmålad bård i *Missale lundense* (1514). Foto UUB.

UPPSALA

LINÖPING

SVENSKA KYRKAN

SKARA

STRÄNGNÄS

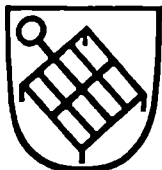
VÄSTERÅS

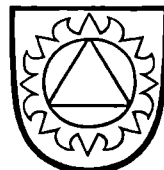
VÄXJÖ

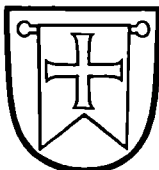
LUND

GÖTEBORG

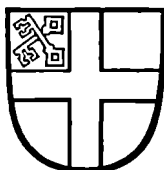
KARLSTAD

HÄRNÖSAND

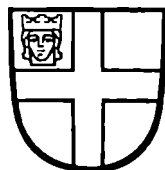
LULEÅ

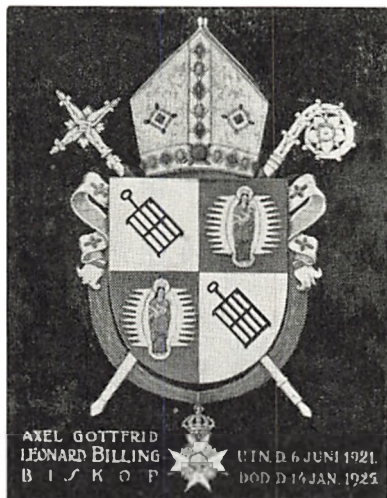

VISBY

STOCKHOLM

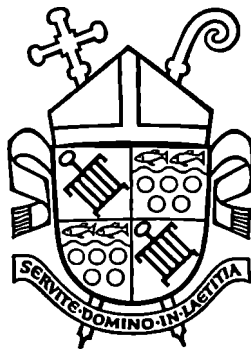
30. Lundabiskopen Gottfrid Billings serafimerplåt. Vapnet utarbetades av A. Lewenhaupt och målades av D. Friefeldt 1923. Att förena sköldemärkena för två stift (Lund och Västerås) är dock ekklesiastiskt oriktigt; man kan blott förestå en lokalkyrka i taget! Kyrkomötet i Nicæa 325 förbjöd kategoriskt att en biskop överhuvud taget bytte stift – fornkyrkan uppfattade det som »äktenskapsbrott» gentemot församlingen. . .

— nyttjades ett kapitelssigill med stiftets vapenbild. På det kyrkliga konsistoriets 1600-talssigill förekommer Laurentius liggande på rosten över brinnande lågor, samma bild som i kapitelssigillet från 1345, vilket också utgjort förebild vid graveringen av det nuvarande domkapitelssigillet. Stående S:t Lars återkommer i 1700- och 1800-talens sigill för domkyrkorådet och katedralkyrkan. Under vårt århundrade har anskaffats sigill för stiftsnämnd och biskopsämbete. Det förstnämnda upptar stiftets vapenbild störtad och det sistnämnda visar skyddshelgonet i en kyrkobyggnad, vilket även utnyttjades 1959 som emblem på servis.

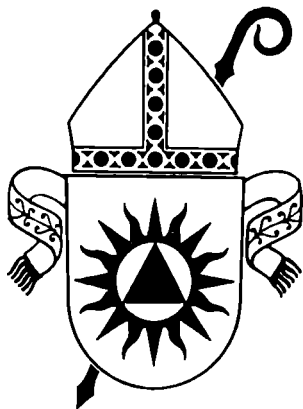
Lunds stiftsvapen återupptogs

år 1923 vid tillkomsten av serafimervapnet för biskop Gottfrid Billing (1898—1925; fig. 30). I den kvadrerade sköldens 1. och 4. fält intogs ett balkvis ställt svart halster i guld. Den timbrerades med mitra, korsstav och kräkla. Korsstaven är närmast att betrakta som ett minne från ärkebiskopstiden, även om några andra svenska biskopar också brukat det enkla korset sedan det tvåarmade blivit ett ärkebiskopligt värdighets-tecken. På en teckning av S. Abildgaard visande Lundadomen från söder 1753 ses som biskopligt emblem halstret med mitra, kräkla och även korsstav.

1960 ritade förf. biskopsämbetets vapen med Billings som förlaga och detta utnyttjas numera på biskopens brevpapper. Lundabiskopen är f. ö. den ende av Svenska kyrkans nuvarande stiftschefer som — förutom ärkebiskopen — faktiskt brukar korsstaven såsom timbrering (fig. 31); detta vill väl ingen förmena den sentida innehavaren av en så ärorik biskopsstol, som en gång under tidi-

31. Ritning av ämbetsvapen för Lunda-biskopen, 1977 (förf:s förslag till utformning av det personliga vapnet återges här med biskop Olle Nivenius' tillstånd).

32. Göteborgs biskopsämbetes vapen, komponerat av G. Scheffer och ritat av Brita Grep 1963.

gare medelid kunde räkna hela 25 suffraganbiskopar från Reval i öster till Gardar i väster!

Lunds stift: *i fält av guld ett balkvis ställt, svart halster med skafstet uppåt.*

GÖTEBORG

fick superintendent 1620, vilken 1665 följdes av en biskop. I konsistorie-sigillet upptogs en Kristusbild med högra handen välsignande och med vänstra hållande en korsglob.

Vid Heraldiska sektionens komponerande av vapen för biskopsämbetet 1963 (fig. 32) hämtades sköldemärket ej från sigillet, utan togs från den nya biskopskräkan av år 1955: ett Gudsöga inom strålkran, vilket stilmässigt passar väl till Göteborgs nyklassicistiska Gustavi domkyrka.

1965 utfördes stiftsvapnet kvadrerat med biskop Bo Giertz' vapenbilder (se HT 13, 1966, s. 149; jfr även fig. 40). Stiftets och Giertz' sköldar utnyttjades som dekor på den nya resekorståpan. Bertil Gärtner, som blev biskop 1970, lät redan i sitt

herdabrev påföljande år offentliggöra sin version av ämbetsvapnet, som nyttjas i flera utformningar (fig. 33).

Göteborgs stift: *i blått fält strålkranen av en sol, i vilken ett liksidigt triangulärt fält inskrivits, båda av guld.*

KALMAR

län blev 1555 självständigt stift med eget domkapitel under en superintendent. Efter 1678 kallades stiftschefen biskop och första biskopsvigning ägde rum 1714. År 1903 förordnades att Växjö och Kalmar stift skulle förenas, vilket 1915 slutligen genomfördes.

Något av större heraldiskt intresse känner förf. ej från Kalmarstiftet. Nämnas bör kanske, att det småländska landskapsvapnet förekommer vid Ecclesias fötter — som postament för hoppets ankare — i det kapitelsigill som tillkom jubelåret 1793.

KARLSTAD

År 1581 tillsatte hertig Carl en »tillsynsman och inspektor« för sitt grevskap Värmland med säte i Mariestad. Superintendenturen förlades 1647 till Karlstad. Förste biskop vigdes för stiftet 1775.

33. Göteborgsbiskopen Bertil Gärtners vapen från brev-papper, ritat av förf. 1970. Mottot SERVUS JESU CHRISTI (Rom. 1:1) valdes för att understryka tjänare-motivet i det nytestamentliga ämbetet; inte utan skäl kallar sig innehavaren av kristenhetens främsta biskopsstol sedan 500-talet för »Guds tjänares tjänare«.

34. Stämpel för Karlstads stifts diakoniråd, tecknad av förf. 1967.

I konsistoriesigillan upptogs en Kristusfigur, med höger hand bärande fana och med vänster lyft till välsignelse; i det äldsta och minsta 1600-talssigillet förefaller något föremål (glob, hjärta?) hållas i vänstra handen. I det numera brukade stora pappersigillet — förmodligen 1800-tal — har den tvåtungade segerfanan försetts med grekiskt kors. Denna bild upptogs 1961 i biskopsämbetets vapen, som utarbetades av Heraldiska sektionen.

Skölden utnyttjades 1967 i emblem för diakonirådet (fig. 34). I en teckning av ämbetsvapen för biskop Gert Borgenstierna (1956—76) insattes i gängse ordning stiftets i 1. och 4., medan de olika sköldemärkena i det delade vapnet för adliga ätten nr 1647 — vars huvudman biskopen är — uppdelades på 2. och 3. fälten, alltså som i ärkebiskop Söderbloms serafimervapen.

Karlstads stift: i blått fält en nedhängande, tvåtungad segerfana av silver, belagd med ett rött, grekiskt kors med utåtböjda armar.

HÄRNÖSAND

Två år efter det att Jämtland tillfallit Sverige — kyrkligt sett hade det hela medeltiden tillhört Uppsala — avskildes norra delen av ärkestiftet och försågs med en superintendent i Härnösand år 1647. Till stiftet fogades även det ursprungligen norska, till Nidaros hörande Härjedalen. Biskops namn tillades 1772 och första vigning ägde rum år 1779.

I konsistoriesigillet förekommer redan på 1650-talet och i alla stiftsigillan därefter Jahves namn i hebreisk skrift över en molnformation med strålar samt därunder orden IN AQUILONE. Bilden uttolkas som »Gud i nordanlanden«, i anslutning till Sak. 6:8: »Si, de som norr åt draga, de skola låta min Anda hwilas i nordlanden«¹⁶).

När statsheraldikern år 1961 utarbetade emblem för biskopsgården, heraldiserades sigillbilden på så sätt, att Herrens namn representerades av Gudsögat och »i norr« av en nordstjärna. Som blasonering angavs: *Sköld medelst skyskura delad av*

35. Härnösands biskopsämbetets vapen, ritat av H. Schlyter 1976.

36. Luleå domkapitels papperssigill.

blått, vari en triangel av guld, och av guld, vari en femuddig blå stjärna.

På biskop Bertil Werkströms uppdrag ritade stadsarkitekten Schlyter år 1976 ett nytt vapen för biskopsämbetet (fig. 35), varvid de sju stjärnorna i *Septemtrio* — och i *Corona borealis* — fått ersätta *Stella polaris* som norrländsk symbol.

Härnösands stift: *i blått fält ett liksidigt triangulärt fält, från vars sidor strålknippen utgå, allt av guld och omgivet av sju femuddiga stjärnor av silver.*

LULEÅ

År 1904 avskildes i sin tur norra delen av Härnösands stift. Luleå infogades som det elfte bland Svenska kyrkans då tolv biskopsäten, sedan det bestämts att Kalmar skulle förenas med Växjö.

I det nya domkapitlets sigill intogs ett utböjt kors över två korslagda nycklar (fig. 36). Vid komponerandet av biskopsämbetets vapen 1966 över-togs emellertid icke denna i och för sig heraldiskt gångbara bild från det tidiga 1900-talet oförändrad. I stället förelade Heraldiska sektionen ett genomgående kors — området ingick ju ursprungligen i ärkestiftet — med i första vinkeln nycklarna såsom i

Luleå stadsvapen, från vilket även tinkturerna hämtades.

Luleå stift: *i fält av silver ett blått kors, i första vinkeln åtföljt av två blå nycklar i kors, sinister störtad.*

VISBY¹⁷⁾

I kyrkligt hänseende hörde Gotland under medeltiden till Linköpings stift, varifrån det formellt skildes först 1570. Påföljande år utnämndes en dansk superintendent i Visby, stundom även benämnd »Biskop offuer Gullandts Stiegt«. 1599—1645 leddes stiftet av generalprostar i Visby.

Ett lamm utgör bilden i det äldsta bevarade och alltjämt nyttjade, tämligen enkla konsistoriesigillet. Det torde ha anskaffats efter det att landskapet 1645 återförts till svenska kronan; förmodligen under den 1657 utnämnde superintendenten Joh. Brodinus, vars första åtgärd var att skaffa ett svenskt domkapitel. Sigillbilden — ett framåtseende Gudslamm med höger framben bärande en tvåtungad segerfana — är nära besläktad med såväl grevskapet Gotlands som staden Visbys vapenbilder vid denna tid. Devisen *Agnus Dei mis. mei* — »O Guds lamm, förbarma Dig över mig« — kan härröra från en äldre förlaga, kanske ett senmedeltida gotlandsmynt.

År 1741 lät superintendenten Jöran Wallin anskaffa ett nytt och bättre graverat sigill (fig. 37), i vilket lammet insatts i sköld. Korsstaven bärs med vänster framben och fanan är ändrad med det vid denna tid återfunna stora gutasigillet från omkr. 1280 som förlaga. Språkligt sett ändrades devisens från latinska mässan hämtade *Agnus Dei* till vokativen *Agne* — »på det att intet obehag skulle förorsakas uti Latinska öron«, som den lärde Wallin påpekade.

37 Visby konsistoriums sigill 1741, efter J. Wallin, *Göthländska samlingar* (1747).

Biskopstiteln förlänades 1772, men den första biskopsvigningen ägde först rum 1795, vilket — snarare än Gotlands förhållandevis ringa folk-mängd — bidragit till att Visby stift kommit så pass långt ner på kyrkans rangrulla (och ändå är Visby till storleksordningen det mest föredömliga av Svenska kyrkans alla stift!). Biskop Nils Gardell (1807—13) upptog bl. a. korslagd kräkla och kors i sitt sigill, dock ingen vapensköld. Vid sidan av Gudslammet förekommer ännu en sigillbild för Visby, nämligen avbildningen av S:ta Maria domkyrka. Ett avtryck från 1716 för det kyrkliga konsistoriet visar kyrka med Jahves namn på hebreiska. 1818 tillkom ett fint graverat sigill för katedralen, visande Mariakyrkan från söder och däröver ett Gudsöga med angivande av bibelstället 1 Kon. 8:29—30. För domkapitlet graverades samma bild 1830 med en höjd på hela 54 mm, uppenbarligen vårt största kyrkliga sigill sedan medeltiden.

I biskop Olof Herrlins sigillstämpel 1962 förenades bilden av domkyrkan med stiftsvapnet. Det upptogs såsom i skölden av år 1741, fränsett att korsstaven bäres som i det äldre konsistoriesigillet. Endast sköld med mitra utnyttjas på biskopens brev-papper under det devisens *AGNUS DEI MISERERE MEI* även ingra-

verats i den ämbetsring (fig. 38), som skänktes av gotländska prästerskapet till den nuvarande Visbyherden i samband med hans biskopsvigning. År 1964 lät Heraldiska sektionen utföra en ritning av biskopsäm-betets vapen för porslinet i *Curia episcopali*.

Visby stift: i rött fält ett *Gudslamm av silver, bärande på en korsstav av guld en blå fana med bård och flikar av guld.*

STOCKHOLM

Yngst av Svenska kyrkans biskops-säten är Stockholms stift. Visserligen hade kungl. huvudstaden egen ordinarium redan under Gustaf I och ett stadskonsistorium alltsedan 1590-talet med pastor primarius som »ordinarie» och ärkebiskopen som »förförste» preses, men egen biskop valdes och vigdes först år 1942.

Kapitelssigillet visar en välsignande Kristus hållande kors samt på ett devisband *SERMO TVVS VERITAS*, »Ditt Ord är sanning» (Joh. 17:17).

Då statsheraldikern 1962 utarbetade biskopsäm-betets vapen, valdes en

38. Ring för Visbybiskopen, ritad av förf. och utförd av H. Svensson 1961.

39. *Mitra pretiosa* för biskop Kettil Karlsson, troligen Vadsstenaarbete från 1460-talet. Nedst på nackbanden ses Vasasättens och Linköpingsstolens sköldar. Foto ATA.

korssköld — större delen av Stockholms stift tillhörde tidigare Uppsala — med S:t Eriks huvud i första vinkeln. Såväl denna bild som tinkturererna hämtades alltså från stadsvapnet. Visserligen är det tveksamt om Erik den helige egentligen var skyddspatron för Stockholm; Storkyrkan är som bekant ej vigd till hans, utan till S:t Nikolaus' ära och det var först Joh. Messenius som i *En lustig och trovärdig chrönika om Stockholm* (1629) skrev:

*till sköldemärke den by gav
an:iktet Sankt Erik av,
som var Sveriges rikes patron,
med långt hår, det har en gullkron.*

Men under senare århundraden har nationalhelgonet alltmer kommit att betraktas som varande huvudstadens skyddspatron; kungahuvudet i stadsvapnet har säkert bidragit till populariseringen. Genom upptagandet av S:t Eriks huvud i stiftets vapen kan man få säga att patronatet slutligen åtminstone indirekt fått officiell kyrklig sanktion för Stockholm!¹⁸⁾.

Stockholms stift: *i blått fält ett kors av guld, i första vinkeln åtföljt av ett krönt S:t Erikshuvud av guld.*

DET KYRKLIGA VAPENBRUKET

Upmärksamheten skal något utförligare riktas på det allmänna kyrkliga vapenbruket i vårt land och först timbreningen ytterligare kommenteras

Mitran

torde ha utvecklats från den senromerska koniska huvan *camelaucum* och hade ursprungligen ingalunda någon särskilt »översteprästerlig« karaktär. Vid början av 1100-talet viktet den med två spetsar, vilka till att börja med bars i sidled över örönen, såsom framgår av förste Uppsala-ärkebiskopens sigill (jfr HT 9, 1964, s. 378). I ärkebiskop Peters sigill 1191 ses den emellertid burens frontalt med *cornua*, »hornen«, fram och bak. Påven Innocentius III (1198—1216) tolkar biskopens huvudbonad symboliskt: »Mitran betyder Gamla och Nya Testamentets kunskap, hennes horn är de båda förbunden, banden är Anden och bokstaven«.

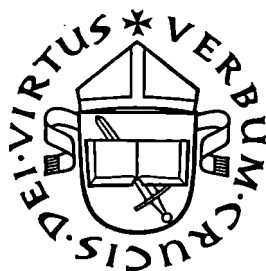
Tidigaste svenska exemplet på heraldiskt bruk av mitran är såsom sköldemärke i biskop Frenners av Strängnäs sigill 1344. Något senare — hos oss först in på 1400-talet — utnyttjades den i biskopsvapnen i

stället för hjälm. Detta låg nära till hands, med tanke på att det romerska pontifikalet låter överlämnandet av mitran ske med bönen: »Vi sätta, o Herre, på denne biskops och stridsmans huvud skyddets och frälsningens hjälm«.

Mitrans grundfärger är vitt och guld, medan de nedhängande banden baktill, *infulae*, vanligen har rött foder. Mot slutet av medeltiden besattes biskopsmitran ofta med ädelstenar (fig. 39) och även i heraldiken kan stundom andra färger än vitt och guld påträffas.

Hos oss bibehölls »klövhatten« under reformationstidevarvet. »När Mikael Agricola, Finlands reformator, efter sin utnämning till ordinarus och vigning till biskop kom hem till sin stiftsstad Åbo, höll han en biskopsmässa iklädd mitra, vilket säges högeligen ha förargat Gustaf Vasa. Om Agricolas efterträdare, Petrus Nicolai Follingius, utnämnd 1558, skriver kungen 1560, att fogden i Åbo skall »lathe haffve upseende medh honom, att han icke sätther biscopzhatten för högt«¹⁹). Till Eric XIV:s kröning året därpå skaffades mitra av gyllenduk med ädelstenar, som alltjämt finns bevarad i Uppsala domkyrka.

Från och med Uppsala möte 1593 till Gustaf III:s dagar utnyttjades — på något undantag när — icke mitran som liturgisk huvudbonad inom Svenska kyrkan, men även under denna tid förekommer den i heraldiken. Såsom timbrering kan flera fall anföras från stormaktstiden. Som sköldemärke och hjälmprydnad förekommer den i några släktvapen, främst sådana förlänade »för faderns förtjänster« nobiliterade biskopsbarn, exempelvis ätterna Lithman (adlad 1654),

40. Vapen för biskopen em. Bo Giertz, ritat av förf. 1965/76. Malteserkorset ovan antyder att biskopen är hedersledamot av och kaplan vid Johanniterorden i Sverige.

Swedenborg (1719) och Odenocrantz (1751).

Sedan 1700-talets slut bäres åter mitran i vårt land och 1800-talets cerafimervapen medförde en renässans för dess bruk som timbrering. Som kyrkligt värdighetstecken är dock infulan ej absolut bunden vid utövan- det av biskopsämbetet. Vissa endast prästvigda abbotar och domherrar inom latinska kyrkan förlänades privilegiet att nyttja den redan på 1000-talet. Och inom östkyrkorna förekommer idag stundom mitrerade prostar, såsom exempelvis i den estnisk-ortodoxa exilkyrkan i Sverige. Hos oss torde annars få fall vara kända utanför biskoparnas led — abboten av Roma cisteciensklöster på Gotland använde 1491 ett sigill, visande honom med mitra²⁰) (detta trots att Bernhard av Clairvaux en gång klandrat de munkar, som eftersträvar pontifikalierna!) — och i varje fall har vi inget exempel på att icke biskopsvigd burit mitra efter reformationen.

Även sedan han avgått från sin tjänst, kan en biskop fortsätta med att nyttja mitran (fig. 40 och 47 a). Dock beror användandet i heraldiken,

41. Överstycket av ärkebiskop Henrik Benzelius' (†1758) epitafium i Bälinge kyrka.

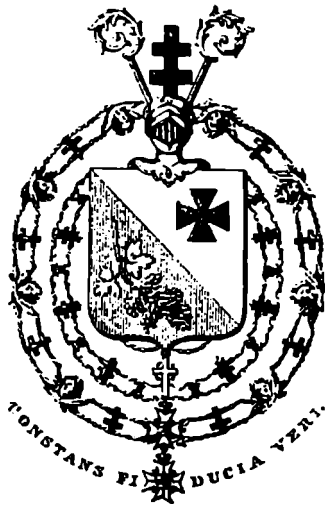
som vi sett, icke med nödvändighet på dess bärande i praktiken. Tendensen att inskränka bärandet av mitran kan idag iakttagas ej blott på evangeliskt utan även på visst katolskt håll. Men trots detta förblir den ett heraldiskt tecken på biskopsvärdigheten och detta av mindre »juridisk« karaktär än den romerska prelatthatten²¹). Man jämföre: kungliga kronor bäras ej heller numera hos oss och Paulus VI bortskänkte för ett årtionde sedan sin påvliga tiara — vilket ingalunda inskränkt bruket av dessa i heraldiken! Inget vore väl att använda däremot, om mitran idag återupptoges som timbrering även av danska och norska biskopar; i Danmark påträffas den någon gång som episkopalt tecken efter reformationen (t.ex. som hjälmprydnad i vapenbrev 1679 för superintendenten Søren Glud i Viborg och på epitafium i Århus domkyrka för biskop Erik Grave, död 1691) och inom Isländska kyrkan förekommer den faktiskt liturgiskt numera.

Kräklän

är mer påtagligt än mitran en symbol för herdeämbetet. Den är känd för biskopar och abbotar åtminstone sedan 600-talet. I Östern avslutades staven upptill vanligtvis med ett

taukors, i Västern med en krum. Herdestaven förekommer alltsedan våra äldsta biskops-, abbots- och abbedissesigill på 11- och 1200-talen. Den heraldiska kräklän avbildas med nod under krummen på staven och med spets eller doppsko nertill. Som vapenbild möter den i Linköpings sigill 1294 (fig. 8) och inskriven i sköld uti Strängnäs biskopen Frenderers 1344. Det enda kända monastiska vapnet — Roma klostets, i sigillavtryck 1498 och 1505 — visar som sköldemärke två korslagda krumstavar. Som timbrering möter biskopstaven hos oss först mot slutet av 1400-talet.

Gustaf I konfiskerade kräklänorna, men hans son Johan III lät tillverka nya; dessa kom dock snart ur bruk i och med Uppsala möte, då ärkebiskop Angermannus uppges ha vigts »utan smörjelse, biskopshatt, kryckio och annat påfvens larfver«. I likhet med mitran kom staven ändå att utnyttjas i heraldiken: vid slutet av 1600-talet i *Suecia antiqua* (fig. 22), i Åbo domkapitels vapensigill och efter mitten av 1700-talet i adelsvapnen för bl. a. Wallenstråle, von Lagerlöf och Lütke man. Därjämte förekommer staven på gravstenar (t. ex. Joh. Bothvidi i Linköping, död 1635) och i epitafier (fig. 41). Första gången man med säkerhet vet att den åter brukats liturgiskt var vid Johan Wingårds biskopsvigning 1780; hans barn adlades år 1799 och sålunda förekommer två uppskjutande kräklänor lämpligt nog i sedermera ärkebiskopen C. F. av Wingårds vapen (fig. 42). I serafimervapnen utnyttjades de som timbrering av ärkebiskoparna J. O. Wallin och H. O. Holmström och som sköldemärke av H. Reuter dahl och A. N. Sundberg.

42. Vapen från ärkebiskop C. F. af Wingårds exlibris, 1840-talet. Skölden omges av ärkebiskopens bröst Kors samt Nordstjärne- och Serafimerordens kedjor – trots att ledamot av andliga ståndet från 1837 bär band! Märk att mottot uppbyggts på initialerna.

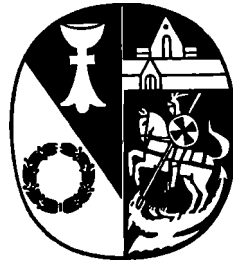
Herdestaven är i praktiken bunden vid utövandet av biskopsämbetet i ett visst stift, utanför vars gränser den vanligtvis ej föres. Om stiftschefen avgår, nedlägger han kräklan. Strängt taget borde därför förutom stiftets vapen även staven avlägsnas när biskopstjänsten lämnas (jfr fig. 40 och 47 a). Även om säkert ingen tog illa upp i det fall en emeriterad biskop fortsatte med att bruka den kvadrerade skölden privat (se fig. 45), är detta principiellt sett något oegentligt; men det är förstås en nyare tids välsignelse att en högtidligen konsekurerad herde överhuvud skall pensioneras!²²⁾ Att stiftsvapnet och kyrkliga timbreringen däremot icke är ärftliga, behöver knappast påpekas (fig. 43).

Korsstaven

är ett värdighetstecken, som bars direkt framför påven (sedan 400-talet), patriarkerna (påvlig bekräftelse 1215) och ärkebiskoparna (Clemens V, omkr. år 1310).

I Norden förekommer korsstaven för första gången i Lundaärkebiskopen Karl Eriksons sigill 1332. I Henrik Karlssons av Uppsala 1387 ses ärkebiskopen hålla staven. Detta tecken på metropolitvärdigheten bars endast inom den egna kyrkoprovinsen. Vid unionsmötet i Kalmar 1444 lät ärkebiskop Tuve av Lund föra korsstaven, vilket de svenska biskoparna omedelbart protesterade emot, då de såg det som en demonstration för Lunds primatialrätt över Sverige. Dock, ärkebiskopen sade sig ej ha haft någon så ond avsikt och tillfogade, att komme Uppsalaärkebiskopen till Danmark, finge han gärna låta bära kors framför sig. . .

Som timbrering upptogs provinsialkorsstaven först i Lund av ärkebiskop Birger Gunnerson (fig. 28), därefter i Nidaros av Erik Walkendorf och Olav Engelbrektsøn samt slutligen för

43. Önskas ett prästvapen bäras som släktvapen av de anhöriga, avlägsnas det kyrkliga ämbetets timbrering och i förekommande fall stiftsvapen. Slutet hjälm med hjälmprydnad kan tillfogas för manliga avkomlingar och damvapen föras i gängse ordning. – Vapen för ärkebiskopinnan Brita Brilioth, född Söderblom, teckning av förf. 1963.

44. Detalj ur O. Magnus, *Carta marina* (1539).

Uppsala av Joh. Magnus. I den sistnämndes lilla signet 1526 ses endast klöverbladskors ovanför släktskölden, vilket förefaller vara utfört så, att det kunde uppfattas som ett ärkebiskopskors. På *Carta marina*, som trycktes efter det att Johannes 1533 biskopsvigts i exilen, ses korsstaven med all önkad tydlighet (fig. 44).

Omkring år 1400 hade de latinska patriarkerna börjat med att i heraldiken föra tvåarmad korsstav. Det s. k. patriarkalkorset kom emellertid snart nog att övertagas även av vissa metropoliter. Så småningom nådde »inflationen« i fråga om värdighetstecken även Norden: på G. Mercators Europakarta 1554 betecknas Uppsala med patriarkalkors och på den kompulerade repliken av *Carta marina* i *De gentibus septentrionalibus* (Basel 1567) markeras Lund, Nidaros, Uppsala, Riga och Novgorod med tvåarmat, medan övriga biskopsäten har enkelt kors. På 1700-talet började biskopar på kontinenten och även i Sverige att utnyttja det enarmade korset, varefter ärkebiskoparna överlag upptog det tvåarmade, vilket idag är den Romerska kyrkans praxis.

Patriarkalkorset

blev överraskande föremål för påtagligt intresse i svensk heraldik efter det att Serafimerorden instiftats 1748. Det möter i en rad adelsätter av biskoplig härkomst från von Engeström 1751 till af Pontin 1817 (jfr fig. 42). I den 1756 adlade ätten von Troils vapen består ett direkt samband med K. Maj:ts Orden, eftersom sedermera ärkebiskopen Samuel Troilius var den förste ordenspredikanten (se HT 33, 1976, s. 112). Dessa patriarkalkors förefaller dock utmärka biskopsämbetet i allmänhet. Men på den 1758 avlidne ärkebiskopen Henrik Benzelius' epitafium (fig. 41) är det otvivelaktigt fråga om en heraldisk ärkebiskopsstav. Såsom sköldemärke användes patriarkalkorset i serafimervapnen för ärkebiskoparna J. A. Lindblom (som hämtade det från den 1802 adlade sonen G. A. Linderskölds vapen!), J. O. Wallin och H. O. Holmström.

Sedan Nathan Söderblom i sitt serafimervapen valt att återgå till den medeltida, enkla korsstaven, har hos oss tvåarmad primatialstav endast sparsamt kommit till användning. När provinskorsstaven förekommit i praktiken - alltjämt av Canterbury- och Yorkärkebiskoparna -, har den i själva verket alltid varit enkel. Korsstaven kan naturligtvis också utnyttjas som enda timbrering (fig. 45), en tendens man på senaste år tyckt sig märka i viss romersk-katolsk heraldik.

Avslutningsvis borde kanske påpekas, att korsstaven intet har att göra med en biskops bröst Kors, som i Svenska kyrkan infördes av Gustaf IV Adolf 1805 — vilket icke hindrat, att den heraldiske konstnären stundom återgivit primatialstaven med

45. Pärnstämpel för ärkebiskopen em.
Gunnar Hultgren,
ritad av H. Schlyter 1968.

strålar mellan korsarmarna, som i svenske ärkebiskopens pektoralkors.

Prästvapen

Även om deras heraldik här dominerat, består »andliga ståndet« ingalunda blott av biskopar. Präster, diakoner, munkar och nunnor har också utnyttjat vapen alltsedan högmedeltiden. I de fall släktvapen ej brukades, kom oftast kristna motiv eller namnhelgonens attribut till användning. Detta kan iakttagas från 1200-talet till in på 1700-talet, d. v. s. så länge man i större utsträckning var i behov av sigill och valde heraldiken som uttrycksform.

Utländska handböcker anger att medlemmar av prästeståndet ej bör bruka hjälm. Att detta dock även hos oss förekom redan på medeltiden, såväl bokstavligen — t. ex. vid ärkebiskop Jöns' uppror 1457 — som i heraldiken, finns flera belägg för (se fig. 28). Efter reformationen använde prästerskapet vanligen enbart sköld med tillfogande av bärarens initialer i signeten. Men ungefär från 1600-talets mitt ett århundrade framöver förekom det ofta, att »andra« stån-

dets medlemmar även fogade öppen eller sluten hjälm till sina sköldar, på samma sätt som i de »första« eller »tredje« riksståndens vapen.

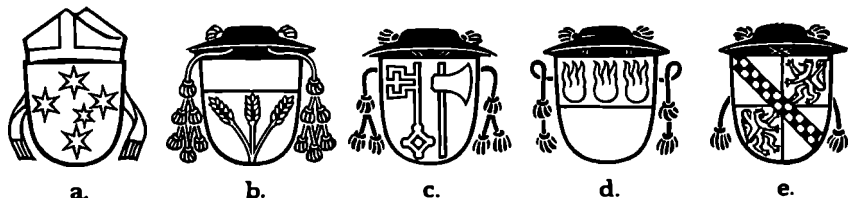
I dagens medvetet kyrkliga heraldik utelämnas dock släktens hjälm och eventuella rangkrona i en prästmans personliga vapen (jfr fig. 46). Särskild timbrering har hittills saknats för Svenska kyrkans prästerskap under biskops rang. Det vore därför att överväga, om ändå inte den heraldiska *prästhatten* skulle kunna komma til användning idag även hos oss. Förslagsvis kunde man i så fall tänka sig, att *pastor* bure svart hatt med på var sida en svart tofs, *prost* två på vadera sidan och *domprost* tre (se fig. 47). Möjligen kunde — i anslutning til Skotska kyrkans praxis — *hovpredikant* utbyta de svarta mot blå snoddar och tofsar. Om detta heraldiska bruk kan tänkas vinna ankläng även inom Svenska kyrkan, får framtiden utvisa.

Församlingsvapen

Med all tydlighet måste framhåvas, att Kyrkan förvisso ej uteslutande består av herdar och biskopar; den korporativa aspekten inom »Kristi Kropp« får aldrig förgätas! Vi har sedan århundraden tillbaka exempel på att enskilda församlingar brukat

46. Domprosten em. Robert Murrays vapen, ritad av förf. 1976. Serafimerordens emblem antyder kaplanskapet vid K. Maj:ts Orden.

47. Timbrering för a. icke residerande biskop (Fosséus); förslag till timbrering för b. överhovpredikant (Åkerhielm), c. domprost (Sjögren), d. kontraktsprost (Bexell) och e. kyrkoherde (Rosencrantz).

vapen, fr. a. i Dalarna (fig. 48 och 49) och i Skånelanden²³). Dessa har i vårt århundrade stundom övertagits som vapen av den borgerliga kommunen, vilket självklart ej hindrar församlingen från att fortsätta med att nyttja sina gamla kyrkosigill och även låta nyteckna vapnen för den kyrkliga kommunens eget bruk. Ja, kanske kunde i vissa fall genom kommunsammanslagning obsoleta kommunvapen föras vidare som »sockenvapen» av församlingarna; *socken* skall ju komma av ordet *söka*, det gudshus man uppsökte för högmässan. Denna praxis borde uppmuntras, icke minst med tanke på att den gudstjänstfirande församlingen under alla förhållanden utgör kärnan inom kyrkan.

SVENSKA KYRKANS VAPENSKÖLD

Att en egen samlande heraldisk symbol länge saknats för kyrkan i vårt land förvånar mindre, när man

betänker att hon juridiskt egentligen inte är *en* kyrka, utan idag utgörs av *tretton* lokalkyrkor genom de historiskt framvuxna biskopsstiften. Dessa kom att bestå även sedan den svenska kyrkoprovinsen genom 1520-talets politiska förvecklingar skilts från sin rättmätige patriark och påve i Rom. Uppsalaärkebiskopen har efter reformationen visserligen ingen jurisdiktion över de andra stiften och deras biskopar, men som *primus inter pares* är han Svenska kyrkans självskrivne talesman. En i lag förankrad kyrklig överstyrelse saknas, eftersom kronans försök på 1600-talet att skapa ett *consistorium generale* avvisades av episkopatet och prästståndets vid riksdagarna samlade *consistorium regni* fick aldrig konungens sanktion. Först i och med våra yttersta dagars strävan att åstadkomma en central kyrkostyrelse vid sidan av biskops- och kyrkomöte, har behovet av ett hela kyrkan representerande vapen gjort sig påmint.

48. Rättviks sockensigill 1625.

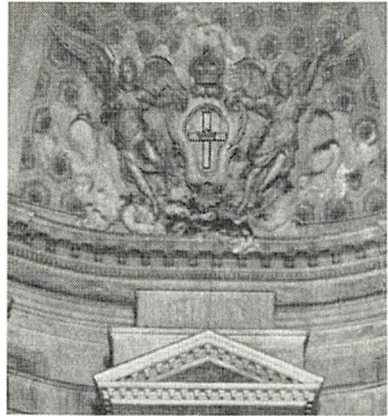
49. Sundborns kyrkosigill, 1600-tal.

Sålunda kunde statsheraldikern Jan von Konow 1976 framlägga förslag till vapen för Svenska kyrkan: Uppsala domkyrkas kors förenat med S:t Eriks krona. Uppslaget syntes vara väl motiverat. Att ett gammalt metropolitansätets vapen användes för hela kyrkoprovinen, det har vi ett näraliggande exempel på inom Norska kyrkan, som 1924 upptog Nidaros' ärkestifts senmedeltida vapen²⁴). Nationalhelgonet S:t Olavs attribut ingår i det norska kyrkovapnet på samma sätt som S:t Georgs banér användes inom Engelska kyrkan. Det framlagda vapnet anslöt sålunda till bruket inom andra närstående kyrkor.

Korset och kronan var ej blott en gång förenade i den omtalade 1300-talsskölden från Uppsala domkyrka (fig. 2). Just detta vapen förefaller faktiskt i nyare tid redan ha använts i »rikskyrklig« bemärkelse! Inte nog med att skölden alltsedan 1890-talet stundom utnyttjats för ärkebiskopen vid sidan av ärkestiftets egentliga vapen, dess placering över Slottskyrkans port på Stockholms slott (fig. 50) — där den sitter som pendang till riksvapnet över Rikssalens ingång — kan i detta sammanhang svårigen tolkas på annat sätt, än att det här måste vara fråga om ett överregionalt kyrkovapen²⁵). Till yttermera visso är skölden i Södra valvet timbrerad med — ingalunda en *mitra*, som man kanske kunnat vänta sig om den enbart sutte för ärkebiskopsämbetet, utan — en sluten *kungakrona*.

Blasoneringen

av det innevarande år genom ärkebiskopen nyantagna vapnet för Svenska kyrkan lyder: *i fält av guld ett*

50. Kyrkovapnet ovanför ingången till Slottskyrkan i Stockholm, stukaturer av Scholander, 1894–95.
Foto Slottsarkitektkontoret.

rött kors, i korsmitten belagt med en krona av guld.

Stämmer förf:s teori, kan det uppsaliensiska domkyrkovapnet ursprungligen ävenledes ha visat rött kors i guld. För att rekapitulera: Erik av Pommern betecknar år 1430 en framställning av denna kombination som »rikets banér«. Tinkturen inverteras så vid 1400-talets mitt för att bättre kunna kvadreras i det oxenstiernska ärkebiskopsvapnet. Det är med guldkors i rött som primatialsätets vapen oftast framställts sedan dess. Den förmodade äldre sammanställningen levde kvar i den näst brukligaste, till en början även i Åbo-stiftets vapen. Genom att dessa tinkturer nu valts i det rikskyrkliga vapnet, slås en bro från äldsta tid till våra dagar. Och innehållsmässigt skapas klarhet mellan de hittills sida vid sida förekommande sköldarna: den med enbart korset förbehålles Uppsala ärkesäte och den med kronan i korsmitten nyttjas för hela Svenska kyrkan.

Korset med kronan

kan — förutom anknytningen till S:t Erik — även ses som ett uttryck för relationen mellan andligt och världsligt. Som nationalkyrklig symbol återger detta vapen väl tingens inbördes ordning riktigare än vad ordalydelsen kunde ge intryck av i Gustaf II Adolfs tal om Sveriges majestät och Guds kyrka som därutinnan vilar. . . Men oavsett alla sekundära aspekter, ytterst står denna sinnebild för »Fädernas kyrka i Sveriges land« transparent för den ende egentlige, evige Konungen och Prästen inom det Nya Israel — för Jesus Kristus. Eller som det sjunges i Fortunatus' kända passionshymn *Vexilla Regis* från 500-talet: *in nationibus/ regnavit a ligno Deus* — bland folkslagen har Gud själv regerat från korsets trä. O *Cruz, ave, spes unical*

På den sammanfattande vapenplanschen till denna uppsats hålles kyrkovapnet överst av två änglar. I vidare anslutning till framställningen på Stockholms slott — som torde ha tillkommit med såväl Oscar II:s gillande som ärkebiskop Sundbergs välsignelse, eller åtminstone goda minne — hade det måhända varit berättigat att kröna skölden med en kunglig krona. Enligt luthersk tradition — med rötter i tidig medeltid — är konungen *præcipuum membrum et custos ecclesie*. Och i den alltjämt gällande kyrkolagen av år 1686 talar Carl XI om »Guds kyrka och församling, vilkens uppsikt, vård och försvar av Gud Oss anförtrott är«. Idag skulle det ej längre behöva uppfattas som ett uttryck för ett slutgiltigt — och i vårt läge förvisso anakronistiskt — genomdrivande av statskyrkosystemet hos oss, av vad som skämtsamt kallats »Kungl. Salig-

hetsverket«, ty några »kungliga« statsämbeten finns som bekant ej längre i Sverige efter nya regeringsformens ikraftträdande 1975! Inte en mer eller mindre uttalat sekulariserad regering utan H. M. Konungen personligen måste rimligen vara »kyrkans främste medlem« i vårt land; detta främst i kraft av tron och det heliga dopet, men även i kraft av sin hela (kyrk)folket representerande och ej någon stiftsbiskop underordnade ställning, som en — åtminstone symbolisk — garant för det allmänna prästadömet.

Ser man det så, är det icke enbart fråga om en tom, dekorativ detalj, utan om en symbol för vad vi enligt aposteln Petrus' första brev som kristna alla är kallade att vara: »ett konungsligt prästerskap, ett heligt folk«.

Ur ett sådant perspektiv skulle rentav ett *adiaforon* som heraldiken ha sin motivering även i dagens och morgondagens Kyrka.

Noter

- 1) Jfr B. O. Kälde, *Series Archiepiscoporum Upsaliensis*, Heraldisk ärkebiskopslängd, HT 9, 1964, s. 377–382.
- 2) N. P. Tidmark, *Tre Kronor, S:t Eriks banér och korsfanan*, Falu-Kuriren 11/2 1942; även som särtryck *Hur uppstod Sveriges riksvapen och nationalfana?*, Falun 1942.
- 3) Joh. Rhezeliuss' *Monumenta Uplandica* och Joh. Hadorphs *Afritningar af kyrkor och kyrkovapen i Upland* är därvidlag viktiga källor från 1600-talet; den senares i KB förvarade originalanteckningar är tillförlitligare än det renritade och senare publicerade materialet.
- 4) Två slutstenar i Uppsala domkyrkas mittskepp, tillkomna något efter 1402, med kors- och trekronorsskölden visar numera bådadera gyllene i blått

- fält. Man känner ej till om och i så fallt hur de var bemålade före 1880-talets restaurering.
- 5) H. Fleetwood anför i Uppkomsten av trekronorsmärket i Sveriges riksvapen, MRHÅ III, 1935, s. 14 att det är genitiv pluralis, alltså entydigt syftar på Unionen. På förfrågan svarar emellertid professorn i nordiska språk vid Uppsala univ., L. Moberg: »Såvitt jag vet är typen rikens i fornsvenskan bara belagd som gen. sing. I den yngre medeltidsdansen fungerar den både som gen. sing. och gen. plur. Jag har ögnat igenom det kungl. brevet av den 15.2.1430 (Vadstena). Som man kunde vänta möter man där vissa danska språkdrag, men de är föga framträdande. Med reservation för att unionstidens svenska är otillräckligt utforskad, skulle jag själv snarast vilja bedöma 'rykins' som gen. sing.«.
  - 6) Joh. Peringskiöld lät på ett stick från 1697 i Monumenta Ullerakerensia avbildat »S:t Eriks tavla« – en altarskåpsflygel från omkr. 1480 – visande helgonskrinet omgivet av två fanor: den ena trekronorsstandaret, som förmodligen tillkom vid domkyrkans invigning 1455, den andra ett standar med som det verkar ljus, med bysantiner damaskerad duk, vilken faller så att ingen bild är synlig. Är det sistnämnda trots allt ett korsbanér, måste korset i så fall ha varit applicerat mitt på duken och ej genomgående som i domkyrkovapnet. I Åbovapnets äldsta framställning (biskopssigill 1389) var faktiskt korset ännu ej genomgående utan fritt inskrivet (jfr även fig. 23). Mot teorin, att det kan ha stått en korsfana intill helgonskrinet och att det här vore fråga om det äldre och egentliga Eriksbanéret, talar emellertid, att i så fall borde högaltarskåpets konstnärer ha framställt event. förhåndervarande bild med all heraldisk skärpa. Men frågan kvarstår, varför ett till synes bildlöst standar uppställts invid S:t Eriks skrin och varför detta avbildas på hedersplatsen till höger om relikskrinet, medan trekronorsstandaret satts till vänster...
  - 7) Enligt Ulrich Richentals Das Konzil zu Konstanz 1414–1418 (faksimileutgåva 1964) förde ärkebiskopen Joh. Waldroder av Riga (1395–1418) kvadrerat vapen med i rött fält ett kors av guld i 1. och 4. fälten. Någon kyrkorättslig förbindelse mellan Uppsala och Riga förelåg ej under medeltiden. Vapenöverensstämmelsen understryker dock den baltiska aspekten vid vårt domkyrkovapens tolkning.
  - 8) Bernt Notkes trüstatyett från 1480-talet visar det svensk-norska unionsvapnet som i kungasigillet av år 1449. Kvadreringskorset är av guld men har en smalare fördjupning i mitten, som förefaller vara rödmålad. I en insändare i Svenska Dagbladet 30/8 1976 påpekar byrådirektören Uno Lindgren att det är Bondes vapentinkturen. Eller kan det rentav vara fråga om en efterklang till korset i Erik av Pommerns »rykins banér«?
  - 9) Redan 1954 antogs vapen för Katedralskolan, visande i fält av guld ett rött kors, i första vinkeln åtföljt av en färla och ett ris i kors, båda svarta. Se B. O. Kälde, Uppsala högre allmänna läroverks vapen i Uppland 1955, s. 45–50.
  - 10) I Richentals manuskript över Konstanzkonsiliet finns bland de tomma sköldscharlönerna ett senare tillfogat ämbetsvapen för en Ramiel Eps Lüttopensis: 1. och 4. i rött fält en kråkla överlagd med två korslagda nycklar, allt av guld. Trots vapenlikheten kan det här dock ej vara fråga om Linköping.
  - 11) Svenska kyrkan saknade ledare i Uppsala vid denna tidpunkt – ärkebiskop Trolle hade flytt med Christian II och archielectus Joh. Magni var blott administrator (dessutom hösten 1525 sänd av Gustaf Vasa på diplomatisk mission utomlands) –, varför ledarrollen tillföll Hans Brask i Linköping. Även om man väl av den anledningen normalt ej låter gravera ett nytt sigill åt sig, kunde möjligen korset i det kvadrerade vapnets 1. och 4. fält tolkas som ett uttryck för Braskens andliga upptagande av ärkebiskopens svåra »kors«, nämligen att vara bestående kyrkliga rättsen och ämbetets talesman inför den världsliga makten? När den gamle Linköpingsbiskopen slutligen gav upp kampen och 1528 for utomlands, var också det öppna motståndet mot

- kungens kyrkopolitik brutet.
- 12) B. O. Kälde, *Västerås stifts vapen i Västerås stiftsbok 1976–77*, s. 18–30.
  - 13) B. O. Kälde, *Unaman, Sunaman och Vinaman i Växjö domkyrkas sigill och vapen i Växjö stifts hembygds-kalender 1964*, s. 73–80.
  - 14) Denna vapenbild upptogs 1964 blå i fält av silver för Helsingfors romersk-katolska stift, omfattande hela Finland (se *Skandinavisk vapenrulla*, hft 5, nr 68, 1965).
  - 15) Även om det säkert skedde oavsiktligt, är det intressant att konstatera, att det gamla stiftsvapnet faktiskt återkommer i Ålands flagga av år 1954, vars blåa duk belagts med ett rött kors med gula kanter!
  - 16) H. Schlyter, »Jehovah in aquilone« i Härnösands stifts årsbok *Från Ådalar och fjäll 1969*, s. 100–102.
  - 17) B. O. Kälde, *Visby domkyrkas vapen i De hundra kyrkornas ö 1962*, s. 121–126.
  - 18) Den romersk-katolska domkyrkan är dock vigd till den svenske helgonkonungens ära. Hans attribut upptogs i vapnet för det hela Sverige omfattande katolska Stockholms stift: i blått fält ett stolpvis ställt svärd av silver med fäste av guld på vars klinga en krona av guld är uppträdd (se HT 8, 1963, s. 165).
  - 19) Citat ur B. Stolt, *Svenska biskopsvigningar från reformationen till våra dagar*, Stockholm 1972. Jfr samme förf:s *Kyrklig skrud enligt svensk tradition*, Sthlm 1964.
  - 20) Se S. Hallberg, R. Norberg och O. Odenius, *Benediktinernas, cluniacensernas och cisterciensernas ämbetsigill i det medeltida Sverige*, Kyrkohistorisk årsskrift 1965, s. 96, fig. 84; munkkåpan (kukullan) visar att det här är fråga om en abbot.
  - 21) Även inom den engliska kyrkan används mitran som biskoplig timbrering. I den romersk-katolska däremot har mitran sedan 1600-talet successivt kommit att undanrängas av den från italiensk heraldik stammade klerikala hatten. Som timbre-ring bars denna ursprungligen förutom av kardinalerna (röd hatt förlänades omkr. 1245) endast av de apostoliska protonotarierna (först svart, senare violett) – exempelvis av Joh. Arcimboldi (se HT 24, 1971, s. 165) – och är därför i grund snarare av presbyteral än särskild episkopal karaktär, även om biskopar i Italien och Spanien kom att nyttja grön prelathatt. Nuvarande romerska system med olika antal tofsar fastlades först på 1800-talet (jfr B. B. Heim, *Wappenbrauch und Wappenrecht in der Kirche*, Olten 1948).
  - Mindre känt är att den kyrkliga hatten även förekommer inom den presbyterianska Skotska kyrkan: präst bär där svart hatt med en svart tofs på vadera sidan om skölden, *kunglig kaplan röd snodd och röda tofsar* (t. ex. *Dean of the Chapel Royal tre st.*), *moderatorns ämbetsvapen* har svart hatt med tio blå tofsar på var sida.
  - 22) Inom den romersk-katolska kyrkan – som lika litet som den svenska åtminstone i teorien känner någon »absolut« biskopsvigning – brukar resignerad biskop utnämnas till titulär(ärke)biskop av något stift in *partibus infidelium*. Som sådan fortsätter han att bära alla episkopala värdighetstecken – utom stiftsvapen, som ej existerar för dessa övergivna biskopssäten... Denna praxis slår trots allt vakt om principen att biskopsvärdigheten är bunden vid utövandet av tjänst och ämbete i ett värdet – om än i praktiken fiktivt – stift.
  - Inom Svenska kyrkan vägrade ärkebiskop Sundberg på 1880-talet att viga den sista ordensbiskopen T. F. Grafström emedan denne saknade verkligt stift (se L. Löthner, *Ordensbiskopsämbetet*, Kyrkohistorisk årsskrift 1960, s. 82 ff).
  - Biskopar »honoris causa« är också okända i klassisk ekklesiologi.
  - 23) Jfr F. Wildte, *Kyrkosigill från Hallands danska tid*, HT 16, 1967, s. 261–263.
  - 24) Se HT 32, 1975, s. 96: i rött fält ett klöverbladskors av guld överlagt två stolpvis ställda, utåtvända S:t Olofsyxor av silver med skaft av guld. Detta vapen används som riks-kyrklig symbol icke blott av biskopsmöte, samtliga biskopar och biskops-

dömeråd, utan även av enskilda sockenpräster och menighetsråd. Med all respekt för de utomordentligt smakfulla andliga sigillen i dagens Norge (se H. Trættemberg, *Offentlig heraldikk i Norge 1921–1975*, Oslo 1975), är dock icke användandet av den rikskyrkliga skölden av varje församlingspräst att jämföra med att riksvapnet utnyttjades av varje enskild kommunfullmäktiges ordförande? Som framgår av P. Hougaards artikel i HT 21, 1970, s. 40 ff, utnyttjades ärkebiskopsstolens vapen

dock även efter reformationen någon gång såsom »*Insignia Episcopalia Dioeceseos Nidrosiensis*«.

- 25) Slottskyrkan intager alltjämt en särställning såsom församlingskyrka för hovförsamlingen. Denna sorterar ej under något annat stift utan tillhör hovkonsistoriet, vars preses är överhovpredikanten. Den kyrkorättsliga ställningen gjorde därför anbringandet av Uppsala ärkestifts vapen oomöjligt på Kungl. Slottet – även före 1942, då Stockholms stift blev helt självständigt.

Min vej til heraldikken

Af *Sven Tito Achen*

HVORFOR er man interesseret i heraldik? Hvad er grunden til, at disse våbenmærker og skjolde med deres figurer og tilbehør forekommer én at være så fængslende? Ligger det i heraldikken, eller i én selv? Kan det forklares?

Helt ligetil er det nok ikke. Men man kunne da prøve! Først kunne man gøre sig klart, *hvilke sider* af heraldikken der taler stærkest til én. Og siden kunne man prøve at finde svaret på *hvorfor*?

Et led i en sådan undersøgelse kunne det være at klare op, *hvornår* interessen hos én selv vågnede, og *hvorledes* den gav sig til kende. Det vil naturligvis være vidt forskelligt fra det ene menneske til det andet. Men samtidig kunne der være fælles træk. Ud fra denne betragtning kan den her skildrede »vej til heraldikken« måske have interesse for andre end forfatteren.

Ravnstrup

I august 1933 blev 1. mellemskoleklasse i kommuneskolen på Lacoursvej, Frederiksberg, sendt fjorten dage på »lejrskole« i Sydsjælland. Jeg var dengang elleve år. Vi blev indkvarteret på en gammel herregård, Ravnstrup, ikke langt fra landsbyen Herlufmagle, omtrent midtvejs mellem Ringsted og Næstved.

Ideen var vel bl. a., at vi skulle få et indtryk af tilværelsen uden for hovedstaden, og af hvorledes folk på landet tjente til livets ophold. I hold på 4-5 børn under ledelse af to seminarister tilbragte vi f. eks. en dag, fra morgen til aften, hos en bonde- mand, hos mølleren, hos købmanden, hos præsten, på jernbanestationen, på mejeriet osv. (foruden en dag hvor vi hjalp til i lejrskolens store køkken, og udflytsdage til Gisselfeld, Holme- gårds Glasværk og Chr. Winthers Fensmark). Hvert sted deltog vi i, og fik forklaret, så mange af stedets aktiviteter som muligt. Hvad vi her så, lærte og oplevede, glemte vi aldrig. Meget af hvad jeg véd og mener om Danmark og danskerne, stammer fra disse lejrskoledage.

En af de største oplevelser, i alle fald for mig, var måske herregården selv. Ravnstrups hovedbygning, hvor vi boede, var et stort, arret rødstens- hus, med et ottekantet hjørnetårn og to lavere sidefløje. Det var et vidunderligt hus. Alene dets dimensioner var overvældende, især oplevet inde fra. Mægtige rum — et af dem var en »riddersal«! — hvis lange gulv- bjælker knirkede og gyngede, når man gik på dem, og hvis kaminer var så store som garager. Enorme korridører. Trapperum som bygget til kykloper. Et loftsrum som en lade.

Kældrene havde brolagt gulv og hvælvede lofter. Haven var mørk og romantisk.

Men hvis huset var eventyrligt, var den slægt, som havde hørt til i det, det ikke mindre!

Ravnstrup nævnes første gang 1396 og ejedes dengang af et medlem af slægten Krumpen. Gennem arv kom gården til slægten Snekken, og fra den igen, i 1464, stadig ved arv, til slægten *Då*. Hos dem blev den i to hundrede år, til 1668, hos ejere der i reglen, afvekslende, hed Claus *Då* og Oluf *Då*. Det var en af de sidstnævnte, som i 1590'erne havde opført den bygning, der stadig stod (den brændte i 1947).

*Då*erne var store folk, rigsråder og admiraler, men slægten omfattede også fantastere, en af dem var guld-

mageren Valdemar *Då*, der satte en anden af slægtens gårde, Borreby, over styr, sådan som berettet af H. C. Andersen i »Vinden fortæller om Valdemar *Då* og hans døtre«.

*Då*erne levede i min fantasi. Alene navnet var jo fænomenalt, uovergåeligt i sin gammel-aristokratiske knaphed, men tillige af stor skønhed rent lydligt og i sine associationer: *då*-hjorten i den lysplettede skov, lyden af jagthorn, adslivet på de stolte gårde. . . Denne besnæretthed af navnet *Då* har jeg bevaret. Senere stiftede jeg jo bekendtskab med andre gamle danske adelsnavne: Skeel, Krabbe, Thott, Galt, Brok, Urne, Høeg, Lykke, Vind . . . skønne, berusende navne. Men jeg synes stadig, at *Då* er det allerdejlige af dem alle.

Ravnstrup set fra haven. På tavlen over porten, under våbenerne *Då* og Friis (tre egern), står: »Anno 1595 lodt Oluf Daa og hans kierre frue Dorritica Fris bygge dette hus. Gud unde dennem derudi at bygge og boe at di kand faa dend evige roea«.

Fot. Nationalmuseet.

Den glans, der for mig stod om slægten, blev yderligere øget ved, at den var uddød, »uddød«, et bevægende og dæmonisk ord, som jeg vistnok hørte for første gang netop i forbindelse med Dærne. Og uddød *hvordan!* Som en adelsslægt bør uddø: ved at dens sidste mand giver sit liv for fædrelandet. Generalmajor Gregers Daa til Hald faldt ved Gadebusch 20. dec. 1712. Sådan skulle det være!

Epitafium i Herlufmagle Kirke over rigens admiral og råd Claus Daa til Ravnstrup, Borreby, Holmegaard m. m. (1579–1641). Portrættet er omgivet af 16 anevåbener, og i rammen udenom sidder der yderligere 32. Fot. Nationalmuseet.

Men det allermost fængslende var måske slægtens *våbenskjold*. Det kunne ses flere steder, alene eller sammen med andre skjolde: over indgangsportene til selve Ravnstrup, fra borggården og fra haven, på kaminen i riddersalen, på ligsten i Herlufmagle Kirke, og ikke mindst i Dærnes gravkapel sammesteds. De havde nemlig deres eget gravkapel!

Våbenet viste *en skrå murtinde*. Dette billede optog mig meget, og jeg funderede over, hvad det kunne betyde. Slægtens første mand havde måske bygget sin borg på en høj eller en bjergside? Eller kunne det tænkes, at borgen havde ligget ved kysten, og at den ene side af den var sunket i havet? Måske endda mens der var fest i borgens gyldne sale?

Jeg spurgte mig for, men fik ingen svar, i hvert fald intet der tilfredsstillede mig. Men jeg behøvede egentlig heller ikke noget, for min forklaring måtte være rigtig. Sådan måtte det være gået til. Nu var det mig, der forklarede Daa-våbenets oprindelse for hvem, der ville høre på det, og jeg havde ikke nogen følelse af, at det var noget, jeg havde *fundet på*. Det var noget, jeg havde *fundet frem til*.

Mon ikke mange af renæssancens og senere tiders våbenforklaringer og våbensagn er opstået på lignende måde?

Tyskland

Det frø som Ravnstrup havde lagt i mig — eller afsløret tilstedeværelsen af — spirede ikke med det samme. Men, som det viste sig, dødt var det bestemt ikke.

Jeg opdagede, i en stamtavle og på min farfars cigar-etui, at vores

egen familie havde et våben. Var vi da adelige? Nej, det var vi ikke. Jamen, hvordan kunne vi så...? Det kan man godt alligevel. — Det var nyt for mig og gav mig noget at tænke over.

I 1936, tre år efter Ravnstrup, da jeg var 13-14 år, var jeg med mine forældre og søster på en vandretur i Tyskland, gennem Hessen, fra Fulda nordpå til Waldeck, og derfra sydpå gennem Marburg til Frankfurt am Main. Her var der våbenskjolde alle vegne, i et antal, en variationsrigdom og en farvepragt, som langt overgik Herlufmagle Kirke! På borge og slotte, på byernes huse og som kroskilte, i kirker (somme tider i hundredvis i én og samme kirke) og i museer, på brønde og porte og bymure!

Jeg var ganske henført af alle disse skønne billeder: hjorte og hjortetakker, heste og hestesko, ørne, vildmænd og halvmåner. Nogle af figurerne gjorde et sådant indtryk på mig, at jeg aldrig har glemt dem, f. eks. to hjul forbundet ved et kors eller en kvinde hvis arme udgjordes af to fisk. Jeg købte souvenirs og samlede ølbrikker med våbener på, og jeg lærte at kende dem jeg oftest mødte, såsom ærkebisperne af Mainz' hvide hjul i rødt skjold og fyrsterne af Waldecks sorte 8-oddede stjerne i gult.

Det sidste var en undtagelse, for fyrsters våbener havde i reglen mange felter, havde jeg lagt mærke til. Men min far lærte mig, at det, uanset de pågældendes høje rang, rent heraldisk set var mindre fint at have et våben med mange felter end at have et der kun bestod af ét felt. Jo enklere, des fornemmere — fra heraldikkens synspunkt.

Storck

Året efter kom jeg på kostskole, og dér fik jeg en kammerat, på hvis kammer der altid lå et bestemt album med våbengengivelser i, lånt fra skolens bibliotek. Det var H. Storck: »Dansk våbenbog« (1910), bedre kendt under navnet Storcks Våbenbog. Der kan ikke have været andre, som var interesseret i den, for den blev aldrig hjemkaldt. Den lå hos ham praktisk talt hele vores gymnasietid, og vi kikkede i den næsten hver dag. Vi må have studeret den mange hundrede gange.

Storck var udtømmelig i sine herligheder. Her var urgamle, barske våbener uden dikkedarer: en enkelt deling eller en skråbjælke under en

En af de utallige våbengengivelser jeg indtrak på fodturen i Hessen med mine forældre i 1936, et portrelief fra et af slægten Waldecks slotte. Våbenet med stjernen er Waldeckernes. Det komplicerede skjold ved siden af tilhører dynastiet Hessen.

skummel tøndehjelm, og med navne, der gav som et hult ekko fra hedenold: Hughælstath, Nypæ, Høyghingh. Her var forfinet gotisk heraldik, renæssancens begyndende kompliceringer, solide barokvåbener, rokoko kælenkab, empirens fantasiløshed og 1800-tallets smagsforfald. Her var krigervåbener, lærde våbener, cancellivåbener, møtressevåbener, florisante våbener. Her var store navne fra Danmarkshistorien: Kingo, Griffenfeld, Svend Gønge, Tordenskjold, Holberg, Struensee.

Her var *det samme navn* med mange forskellige våbener, og *det samme våben* med mange forskellige navne. Her var fransk indflydelse, hollandsk, engelsk og skotsk indflydelse. Her var god heraldik, pragtfuld heraldik, heraldik som gav én gåsehud af fryd. Og her var dårlig heraldik, rædsom heraldik, heraldik som gjorde én ganske flov. Her var naturalisme, og her var ren abstraktion, her var den fornemste enkelhed, og her var heraldiske uhyrligheder som våbener med 10, 11, 12 ja 16 felter eller fire skjolde oven på hinanden: hovedskjold, midterskjold, hjerteskjold og navneskjold.

Her var overraskende og elegante delinger. Her var vidunderlige figurer: en kedelkrog, en fjederham, et ørnelår, en knibtang som holdt en lilje, en vinget tyrk, for slet ikke at tale om de helt uforklarlige, men endeløst fængslende meningsløsheder: en flækket lilje, en halv liggende lilje, en uldsaks med vinger. . .

Storck var en storartet skole!

Snobberi?

Meget af det jeg så, sad fast. På en signetring, som en af mine forældres venner bar på fingeren, gen-

kendte jeg våbenet. »Hvorfor går du med Holsteins våben?« spurgte jeg (det viste sig, at vedkommendes svigermoder var en Holstein). En ung dame ekspederede mig, og mens hun pakkede ind, lagde jeg mærke til våbenet på hendes ring. »Tak, Frk. Bülow«, sagde jeg, da hun var færdig. Ved begge lejligheder bemærkede jeg, at mine heraldiske kundskaber gjorde et vist indtryk på de tilstedeværende. Og dét gjorde naturligvis indtryk på mig.

Men det kunne også gå den anden vej. I sommeren 1945 kom jeg med en engelsk officer forbi en forretning i København, på hvis facade der sad nogle kongelige våbenskjolde som tegn på, at vedkommende virksomhed var hofleverandør. »Hvad søren, udbrød officeren, det er jo det engelske våben! Tænk at tyskerne har ladet dem sidde, ikke alene for den engelske konge, men også for Prinsen af Wales«. For mig så de to skjolde éns ud. Hvordan kunne man se, at det ene var for kongen og det andet for hans søn? Officeren forklarede det, det kunne han se, det kunne *man* se, fordi . . . sådan og sådan. Det imponerede mig. Den slags ting ville jeg gerne kunne se

Jeg havde tidligere læst P. B. Grandjeans bog om »Dansk heraldik« fra 1919, men i stedet for at stimulere mig, havde den lagt en dæmper på min interesse. For at sige det rent ud: jeg fandt den kedelig, stivbenet og perspektivløs. Senere læsninger har intet ændret i denne vurdering.

Helt havde Grandjean imidlertid ikke dræbt mine heraldiske tilbøjeligheder. Jeg kunne ikke forklare mig det, men våbenskjolde udøvede en mægtig tiltrækning på mig. Jeg kørte gerne en omvej for at gense et våben

på en bygning, jeg begyndte at klippe ud, hvad jeg faldt over i blade og aviser og andetsteds. Vinetiketter og firmamærker var en rig jagtmark. Jeg købte en scrapbog, hvor jeg klistrede disse ting ind.

Men jeg viste den ikke til nogen. Sagen var, at jeg ikke var helt tryk ved de følelser, jeg mærkede i mig. Var det ikke et let latterligt emne at interessere sig for, heraldik? Var det ikke pennittengryneri? Tilhørte det ikke en forlængst tilbagelagt tid? Og var det ikke, til syvende og sidst, et udslag af snobberi, »den adelsgale borger?»

Jeg gik stille med det.

Omsvinget

I sommeren 1953 gik jeg ind i en boghandel for at købe nogle bøger til min ferie. Det var hos Busck ved Rundetårn i København. På disken lå en lille engelsk bog om heraldik, W. H. St. John Hope »A Grammar of English Heraldry« (en ny udgave, som det viste sig, af en bog fra 1913). Jeg fik en mægtig lyst til at købe den og tænkte: »Hvorfor ikke? Der er jo ingen, som behøver at få det at vide«.

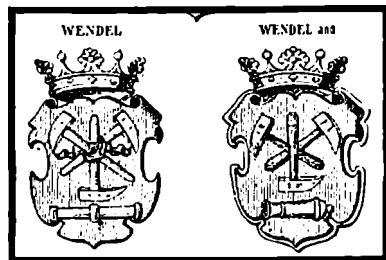
Hope's *Grammar* er vistnok i virkeligheden ret tør læsning (har jeg senere set i øjnene). Men dengang virkede den som en inspiration. Der gik ild i mig. Jeg syntes, det var noget af det mest interessante, perspektivrige og igangsættende, jeg nogen sinde havde læst. Jeg måtte vide mere om heraldik! Jeg måtte vide alt om heraldik!

Den første dag efter ferien spurgte jeg hos Busck, om de havde mere heraldik, og derefter kæmmede jeg systematisk alle de store boglader og alle antikvariater. Jeg tog Det Kgl.

Bibliotek fra en ende af. Jeg købte, jeg lånte, jeg læste, jeg skrev ned, jeg tegnede af.

Skrækken for at være snobbet holdt mig ikke længere tilbage. Eller rettere: jeg indså efterhånden, at brug af våbenskjold ikke behøver at have det mindste med snobberi at gøre. Ja, at heraldik med lige så stor ret kan ses som noget karakteristisk netop for demokratiske samfund bestående af frie, selvfølende ligemænd, såsom f. eks. i Nederlandene eller England. Hvor havde hver eneste borger og bonde sit eget våben: i Rusland? Eller i Frisland og Schweiz?

Men mennesket er jo ikke skabt til at være ene. Hvor fandt jeg meningsfæller? I bogladerne spurgte jeg, om der var andre, der købte heraldik, og på den måde kom jeg i forbindelse med *Ernst Verwohlt*. I det engelske tidsskrift *The Coat of Arms* havde jeg stillet et spørgsmål. Det blev svaret af — *Ole Rostock* i Bagsværd. Jeg fik at vide, at der eksisterede en dansk heraldisk forening, eller rettere to: *Det danske Selskab for Heraldik* og *Sfragistik* og *Dansk Heraldisk*

Ingen vil kunne kalde disse to våbener særlig smukke eller særlig interessante. Men på mig virkede de som en sølvske på en ravn. Jeg skar dem ud af et blad i et venteværelse! — Det var engang omkring 1948, og det blev det første klip til min heraldiske scrapbog.

Samfund af 1946. Jeg, ikke »meldte mig ind«, for det kunne man ikke, men jeg »blev optaget« i dem begge, i hvert fald i det ene efter en lille optagelsesprøve. Man ønskede åbenbart en viss, minimal viden hos medlemmerne.

Sådan gik nogle år, med næsten daglige heraldiske studier. Faktisk lærte jeg i denne periode ikke meget andet. I 1957 fik Danmarks Radio og TV en idé til noget, de kaldte Kvit-eller-Dobbelt. Folk som havde en interesse eller en specialitet, der vel at mærke ikke måtte udgøre deres levevej, kunne melde sig. En professionel »dommer« ville stille dem en række spørgsmål inden for emnet. Hvis de svarede forkert, gik de ud af legen. Hvis de svarede rigtigt, fik de en pengepræmie og kunne gå videre. Ved næste spørgsmål kunne de tabe deres gevinst eller få den fordoblet. Der var syv spørgsmål til hver deltager. Det første rigtige svar gav 156 kr., og hvis man nåede gennem dem alle syv, havde man vundet 10.000 kr.

Hvorfor ikke? tænkte jeg. Der sker jo ikke noget, hvis jeg ikke vinder. Og hvis jeg vinder, får jeg nogen af alle de penge igen, som jeg har brugt til heraldisk litteratur.

Min dommer var Statens Heraldiske Konsulent *Paul Warming*, hvem jeg dengang ikke kendte, hvilket var et held, da deltagerne ikke i forvejen måtte kende dommerne. Hans spørgsmål var vel udtænkte (mener jeg at kunne sige), morsomme, ikke for

lette, men også i den forstand, at de var fair. Enhver kan jo stille spørgsmål, der *lyder* ganske rimelige, men er umulige at besvare. I alle fald, jeg havde det held at kunne svare på dem alle.

En bivirkning ved disse Kvit-eller-Dobbelt udsendelser i radio og TV var, at de deltagende, i hvert fald for en kort tid, blev kendt over hele landet. Den publicity som heraldikken på denne måde fik, benyttede Ernst Verwohlt og jeg til at iværksætte en idé, vi længe havde drøftet. De to eksisterende heraldiske foreninger var for små, der var ikke mere end 15-20 medlemmer i hver, og der var ingen form for samarbejde mellem dem, snarere tværtimod. Vi ønskede imidlertid at slutte dem sammen og at udvide medlemskredsen, især for at skabe grundlag, økonomisk og på anden måde, for at starte et heraldisk blad. Jeg selv var ganske vist kørt lidt træet under bestræbelserne for at gennemføre dette, men Verwohlt blev ved, og 27. maj 1959 kunne 26 navngivne personer indkaldte til stiftende generalforsamling for *Heraldisk Selskab* i Borgernes Hus i København. De to gamle foreninger havde opløst sig selv og skænket deres kassebeholdninger til det nye selskab.

Allerede året efter var vi blevet så store, at vi turde gå i lag med at udsende en publikation. *Heraldisk Tidsskrift* nr. 1 udkom i oktober 1960. Og resten af historien kender De.

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af Societas Heraldica Scandinavica, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 80, eller hvad der svarer hertil. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bekvemlest gennem dansk postgiro 11 23 74, Societas Heraldica Scandinavica, c/o arkitekt Kurt Clauding, Azaleavej 26, 2500 Valby, Danmark. Ved indbetaling på postkontor bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Numrene 1, 2, 3, 9, 13, 16 og 20 er udgået. Alle øvrige numre kan stadig fås. Priserne er som følger, portofrit:

Til og med nr. 30, pr. stk. Dkr. 10. – For alle 23 numre til og med nr. 30: Dkr. 200. – Fra og med nr. 31, pr. stk. Dkr. 35. – Fra og med nr. 34, pr. stk. Dkr. 40.

Redaktør:

Major O. H. M. baron Haxthausen, Snese, 4733 Tappernøje, Danmark

Redaktionsudvalg:

Redaktør Sven Tito Achen, Kong Georgsvej 52, 5. sal, 2000 København F
Tandlæge Per Hougaard, Dronning Ingeborgsvej 14, 4000 Roskilde, Danmark
Forfatteren Hans Krag, Lastad, Sogne, Norge
Kontorschef Gustaf von Numers, Topeliusgatan 9 A 2, 00250 Helsingfors 25, Finland
Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, 852 50 Sundsvall, Sverige
Amdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Redaktør Sven Tito Achen, Kong Georgsvej 52, 5. sal, 2000 København F
Frater Benedictus, Benediktinerkloster Erlach, A-4174 Niederwaldkirchen, Østrig

Heraldisk Selskabs styrelse:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K
Arkitekt Kurt Clauding, Azaleavej 26, 2500 Valby, Danmark (kasserer)
Major O. H. M. baron Haxthausen, Snese, 4733 Tappernøje, Danmark
Dr. phil. Herman L. Løvenskiold, Riksarkivet, Bankplassen, Oslo
Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Bronshøj, Danmark
(formand)
Fil dr Jan Raneke, Vallgatan 3, 234 00 Lomma, Sverige
Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (sekretær)
Hovrättsrådet Bo Tennberg, Skolhusgatan 38 A 12, 65120 Vasa 12, Finland
Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 København F